

WARSZTATY Z GEOGRAFII TURYZMU
ISBN 978-83-7525-713-7 s. 149–177

<http://dx.doi.org/10.18778/7525-713-7.10>

Jolanta ŚLEDZIŃSKA

Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, Warszawa

WĘDRUJ Z NAMI – SUKCES OGÓLNOPOLSKICH AKCJI PTTK

Liczba zarejestrowanych w Polsce organizacji pozarządowych od ponad 20 lat wciąż rośnie. Choć rok 1989 nie był początkiem sektora pozarządowego w naszym kraju, bo niektóre z organizacji, jak np. Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze (PTTK)¹, sięgają tradycjami roku 1883, to jednak zapoczątkował on okres przyspieszonego ich rozwoju. Niewystarczające finanse są niezmiennie od lat uważane przez działaczy pozarządowych za największy problem polskiego III sektora². W badaniach przeprowadzonych w latach 1994 i 1995 brak funduszy był uznawany za główny problem w działalności sektora przez 47% działaczy (podczas gdy pozostałe mankamenty zostały wskazane przez zaledwie kilka procent respondentów).

¹ Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze to najstarsze w Polsce stowarzyszenie skupiające turystów i krajoznawców. Powstało z połączenia Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego (1873 r.) i Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (1906 r.), których jest prawnym następcą oraz spadkobiercą ich tradycji, dorobku ideowego, a także majątku. Od 1950 r. PTTK rozwija, promuje i organizuje krajoznawstwo oraz turystykę powszechną i kwalifikowaną we wszystkich jej formach. Towarzystwo zrzesza 75 tys. członków, w tym 24 355 dzieci i młodzieży działających w 2714 kołach i klubach, które tworzą 310 oddziałów (stan na 31.12.2011 r.).

² III sektor to nazwa stosowana wobec ogółu organizacji pozarządowych. Określenie to, przeniesione z języka angielskiego (*third sector*), nawiązuje do koncepcji podziału dzielącego aktywność społeczno-gospodarczą nowoczesnych państw demokratycznych na trzy sektory. Tak więc obok instytucji państwa (administracji publicznej, sektora państwowego – pierwszego sektora) oraz podmiotów *for-profit*, nastawionych na zysk (biznes, sektor prywatny – drugiego sektora) istnieją organizacje, które nie są nastawione na zysk (*non-profit*) i nie stanowią elementu struktury państwa – są zatem trzecim sektorem.

W kolejnych latach pozostał na pierwszym miejscu listy problemów i w roku 2001 wymieniało go 78% respondentów, w 2006 – 73%, a w 2008 – 61%³.

Pojęcia podstawowe

W tym rozdziale opracowania autorka przedstawia podstawowe pojęcia przyjęte w pracy. Jest to niezbędne, aby jednoznacznie zrozumieć treści zawarte w opracowaniu. W związku z licznie pojawiającymi się w literaturze definicjami i określeniami w niniejszej pracy przytoczone zostały jedynie te, które w najlepszy sposób wg autorki oddają istotę działalności PTTK.

„Stowarzyszenie” to wyraz podmiotowości jednoczących się w nim ludzi. Aby realizować swoje prawa ludzie jednoczą się w stowarzyszenia, które są ważnym ogniwem społeczeństwa obywatelskiego. Stanowią one obok instytucji samorządu terytorialnego i samorządów zawodowych istotne ogniwo samoorganizacji społeczeństwa.

„Turystyka” rozumiana jest szeroko jako sfera aktywności ludzkiej, społecznej obejmującej w sobie treść krajoznawczą, a w zakresie – sferę „działania społecznego”. Poza sferą uregulowań prawnych, a właściwie w jej sensie, znajdują się także pojęcia, takie jak „braterstwo” i „solidarność”, „normalność” i „radość”. Do takiego ich rozumienia dochodzi w trakcie turystycznych wędrówek traktowanych nie jako produkt, ale jako „sens ludzkiej aktywności”. W takie właśnie rozumienie podmiotowości turystyki wpisuje się działalność Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego.

„Sukces” to pomyślny wynik jakiegoś przedsięwzięcia. Sukces jest tym, czym go uczynisz. Sukces to powodzenie i spełnienie celu. Według PIETRASIŃSKIEGO (1982, s. 88) są to pojęcia zwykle ze sobą utożsamiane. „Sukces bywa rozumiany potocznie jako udanie się jakiejś sprawy, powodzenie” (PIETRASIŃSKI 1982, s. 88). Tak również podaje *Nowy słownik języka polskiego*: „Sukces to pomyślny wynik jakiegoś przedsięwzięcia” (SOBOL, red. 2002, s. 972). Angielskie słowo „*success*” ma z kolei następujące znaczenia: 1) stopień, miara powodzenia; 2) dokonanie czegoś na czym nam zależy.

„Sukces i powodzenie możemy rozpatrywać w kategoriach ilościowych i jakościowych. Rozpatrzenie kategorii ilościowej sukcesu i powodzenia jest rzeczą prostą. Subiektywnym wyznacznikiem sukcesu jest nasz indywidualny poziom aspiracji. W miarę odnoszenia sukcesów poziom ten rośnie

³ Podstawowe statystyki dotyczące działań pozarządowych w Polsce, Stowarzyszenie Klon-Jawor, 1996 (badanie przeprowadzane w 1994 i 1995) <http://wiadomosci.ngo.pl/strona/459472.html> (20.11.2011 r.).

wraz z naszymi umiejętnościami i zdolnościami” (PIETRASIŃSKI 1982, s. 89). Tak więc, to co jest powodzeniem dla jednych, może być sukcesem dla innych i odwrotnie.

Przyjrzyjmy się również określeniom: „przedsięwzięcie – projekt – plan”, inicjatywa, pomysł i/lub skupiony wokół nich ruch społeczności. Pomysł oznacza znalezienie sposobu na dalsze działanie, np. napisanie tekstu, wykonanie skoku, rozwiązanie problemu. KOPALIŃSKI (2006) określa go następująco: „Program, projekt (działań, prac, zadań, celów) to plan postępowania, spis celów do osiągnięcia, kolejne etapy przedsięwzięcia”.

W PTTK termin „projekt” rozumiany jest jako przedsięwzięcie realizowane według określonego harmonogramu, prowadzącego do osiągnięcia określonego celu. Słowo „projekt” zyskuje w ostatnich latach coraz większą popularność, a wynika to głównie z przyjęcia nazewnictwa stosowanego w dokumentach UE. Określenie to zaczyna coraz częściej wypierać dotychczas używane słowo „akcja”.

„Akcja” – działanie, działalność, ruch, czynność; zbiorowe wystąpienie, zespołowe przedsięwzięcie (KOPALIŃSKI 2006). W Polskim Towarzystwie Turystyczno-Krajoznawczym jest to pojęcie odnoszące się do jedno-, dwu- i trzyletnich działań tematycznych podejmowanych z inicjatywy Zarządu Głównego PTTK, a realizowanych przez różne środowiska (niekoniecznie PTTK) na terenie całego kraju.

„Projekty” są jednorazowym wysiłkiem skierowanym na dostarczenie produktu, który jest pod wieloma względami wyjątkowej natury. Potrzebne są spore umiejętności i doświadczenie do wykrycia potencjalnych problemów i ryzyk, aby zaplanować działania, czas, ludzi, sprzęt, materiały i potrzebne pieniądze (www.spmp.org.pl). Projekt to wreszcie pewien systematyczny proces mający na celu osiągnięcie jakiegoś wyraźnego celu. Ten „system” składa się z fazy planowania poprzedzającej okres „wykonywania” i jest powtarzany na każdym poziomie szczegółowości. Te dwie „fazy” są źródłem cyklu życia projektu. Zarządzanie projektami jest procesem zarządzania przebiegiem projektu (www.spmp.org.pl).

„Stowarzyszenie” to organizacja społeczna, którą może powołać dowolna grupa osób. Osoby te muszą jedynie mieć wspólnie określone cele lub, ewentualnie – wspólne zainteresowania. Główną cechą stowarzyszenia jest to, że działa w celach niezarobkowych i funkcjonuje na zasadzie dobrowolności. Jest trwałe i samorządne. Samodzielnie określa swoje cele, a także struktury oraz program działania. Może także uchwalać swoje wewnętrzne akty, które dotyczyć będą jego działalności. Cała działalność zasadniczo opiera się na pracy społecznej członków stowarzyszenia (www.cotojest.info).

Ustawowa definicja organizacji, jaką jest stowarzyszenie znajduje się w art. 2 ustawy *Prawo o stowarzyszeniach*. Zgodnie z nim stowarzyszenie to dobrowolne, samorządne, trwałe zrzeszenie o celach niezarobkowych⁴. Kolejną cechą stowarzyszenia jest jego samorządność oznaczająca autonomię celów, struktury organizacyjnej, zasad działania, niezależność od podmiotów zewnętrznych. Przejawem samorządności stowarzyszenia jest swoboda w określaniu swoich uchwał i aktów wewnętrznych dotyczących prowadzonej działalności. Cecha ta odróżnia stowarzyszenia od partii politycznych (SUSKI 2002).

Organizacje pozarządowe a pozyskiwanie środków na ich działalność

Od początku 2007 do końca marca 2012 r. beneficjentami funduszy Unii Europejskiej zostało 3126 spośród niemal 87,8 tys. fundacji i stowarzyszeń, czyli zaledwie 4% ich ogólnej liczby. Podpisały one umowy na realizację 7,5 tys. projektów o łącznej wartości 5,9 mld zł. Ponad połowa tej kwoty trafiła (lub w najbliższym czasie trafi) do 111 organizacji – do każdej z nich co najmniej 10 mln zł. Z kolei ok. 1000 fundacji i stowarzyszeń musiało zadowolić się dofinansowaniem UE dla projektów o znacznie niższej wartości – nieprzekraczającej 50 tys. zł. Jeśli wartość projektów unijnych realizowanych przez organizacje pozarządowe przedstawimy w przeliczeniu na jedną organizację działającą na danym terenie, okaże się, że liderami w pozyskiwaniu funduszy unijnych są fundacje i stowarzyszenia z obszarów wschodniej Polski, a głównie z województw: świętokrzyskiego, lubelskiego i podlaskiego. Średnia wartość projektów unijnych przypadających na jedną organizację z tych trzech regionów to ponad 100 tys. zł, czyli dwukrotnie więcej niż na organizację z Mazowsza, a niemal trzykrotnie więcej niż np. z Dolnego Śląska⁵.

Przez wiele lat Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze pozyskując środki z różnych resortów realizowało cele statutowe na właściwym poziomie merytorycznym. Niestety z roku na rok zadań statutowych, które można zrealizować dzięki wsparciu zewnętrznemu jest coraz mniej. Zaznacza się też tendencja zmniejszania ilości środków przeznaczonych na tradycyjne i ważne działania, o dofinansowanie których występowało Towarzystwo

⁴ Pojęcie „zrzeszenie” nie zostało zdefiniowane w żadnej ustawie, dlatego przyjmuje się znaczenie nadane zrzeszeniom w socjologii.

⁵ Na podstawie danych Ministerstwa Rozwoju Regionalnego KSI (SIMIK 07-13) według stanu na 31 marca 2012 r., a także www.mojapolis.pl/web/guest/kiosk (30.03.2012).

wo (np. znakowanie szlaków turystycznych)⁶. Po wejściu Polski do UE przez kilka lat istniały dodatkowe możliwości pozyskiwania środków dzięki różnym programom pomocowym. Warunkiem niezbędnym realizacji programów dofinansowujących przedsięwzięcia o charakterze programowym było adresowanie ich do całego społeczeństwa. Ważnym i pozytywnym efektem aplikowania o środki zewnętrzne była możliwość przygotowania w jednostkach terenowych (oddziałach) kadry działaczy – pracowników, którzy przez minione lata nabyli doświadczenia w pisaniu wniosków konkursowych. Pozyskiwanie środków zewnętrznych przez PTTK warunkuje wypełnianie ogólnospołecznej misji towarzystwa. W dużej mierze decyduje również o wewnętrznym umacnianiu się organizacji, kształtowaniu marki oraz pozycji na rynku turystycznym, co w warunkach ostrej konkurencji wydaje się być niezbędne. Niezwykle ważnym miernikiem wykorzystania zewnętrznych środków finansowych, o które organizacja ubiega się w drodze konkursów, jest efekt społeczny związany z ciągłym umacnianiem PTTK jako lidera w:

- kształtowaniu postaw proekologicznych;
- propagowaniu zrównoważonego rozwoju;
- zakresie edukacji krajoznawczej dzieci i młodzieży;
- zakresie turystyki społecznej, ze szczególnym uwzględnieniem osób niepełnosprawnych.

Organizacje społeczne pełnią czasami funkcje administracyjne, zastępując administrację rządową w niektórych ściśle określonych sferach życia publicznego. Przykładem może być Polski Związek Łowiecki, który zrzesza myśliwych, zarządza gospodarką łowiecką, wprowadza limity odstrzałów zwierzyny łownej, kontroluje przestrzeganie okresów ochronnych, prowadzi hodowlę i dokarmianie dzikich zwierząt. Polski Związek Wędkarski ma podobne zadania w zakresie połowu ryb słodkowodnych i wydawania odpowiednich zezwoleń. Nieco inaczej funkcję swoją realizuje PTTK.

„Celami statutowymi PTTK są działania ze sfery zadań publicznych w zakresie:

- 1) krzewienia turystyki i krajoznawstwa oraz aktywnych form wypoczynku dzieci i młodzieży, szczególnie w postaci wędrownictwa indywidualnego i grupowego, organizacji rajdów, zjazdów, zlotów, spływów, rejsów oraz kolonii i obozów;
- 2) podtrzymywania tradycji narodowej, pielęgnowania polskości oraz rozwoju świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej, w tym poprzez

⁶ W latach 2002–2010 PTTK otrzymywało z Ministerstwo Sportu i Turystyki na odnowienie szlaków 1/3 funduszy w stosunku do ogólnego zapotrzebowania, natomiast w 2011 r. dofinansowanie na odnowienie szlaków wyniosło 0 zł.

- współdziałanie z towarzystwami i organizacjami skupiającymi i opiekującym się Polakami oraz dziedzictwem kultury polskiej za granicą;
- 3) nauki, edukacji, oświaty i wychowania dzieci i młodzieży, szczególnie poprzez kształtowanie postaw społecznych, upowszechniania wiedzy o przeszłości, współczesności i perspektywach rozwoju Polski, szerzenia kultury turystyki i zapoznania z poznawczymi, wypoczynkowymi i zdrowotnymi walorami wędrownictwa;
 - 4) ekologii i ochrony zwierząt, ochrony dziedzictwa przyrodniczego oraz troski o racjonalne wykorzystywanie zasobów przyrody;
 - 5) upowszechniania wiedzy i umiejętności na rzecz obronności państwa, szczególnie poprzez opiekę nad miejscami pamięci narodowej i organizację imprez turystycznych związanych z poznawaniem historii oręża polskiego, a także popierania wszelkich form wypoczynku służącego rozwojowi sprawności i kultury fizycznej.”

W niniejszym opracowaniu odniesiono się do akcji (projektów) zrealizowanych przez PTTK w latach 2002–2012. Tabela 1 jest syntetyczną charakterystyką akcji (projektów) podejmowanych w latach 2002–2012. Przedstawiono w niej m.in. czas trwania akcji, podstawowe cele, hasło oraz mierzalne efekty (liczba uczestników, publikacje itp.). Projekty te Towarzystwo realizowało przede wszystkim w ramach własnego budżetu, przy niewielkim wsparciu Polskiej Organizacji Turystycznej, Lasów Państwowych i Gaz de France.

Lata następne to próba pozyskiwania środków z różnych źródeł zewnętrznych, które pozwalały organizować te przedsięwzięcia w szerszym zakresie, m.in.:

- środki przejściowe Unii Europejskiej (UE) – Rok szlaków turystycznych (2007) i Turystyka dla wszystkich (2008);
- Program Operacyjny Fundusz Inicjatyw Obywatelskich (PO FiO) – Poznajemy ojczyznę i Turystyka dla wszystkich (2006), Przyroda uczy najpiękniej (2008)⁸;
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚ iGW) – Edukacja ekologiczna na szlakach turystycznych (2007), Edukacja kadry programowej Natura 2000 dwie edycje w 2007 i 2009 r., Przyroda uczy najpiękniej (2008/2009).

⁷ Statut PTTK z 2009 r. – www.pttk.pl/pttk/przepisy/statut_pttk.pdf (20.11.2011).

⁸ Odkąd zmieniły się zasady PO FIO, PTTK pomimo pozytywnej i wysokiej oceny merytorycznej wniosków nie otrzymuje dofinansowania na ich realizację, gdyż ma odejmowane punkty za miejsce siedziby – Warszawę, a także za fakt, że jest organizacją działającą dłużej niż trzy lata. Preferowane są małe organizacje, z niedużych miejscowości, działające do trzech lat [przypis autorki].

Tabela 1. Akcje (projekty) zrealizowane przez Polskie towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze w latach 2002–2012

ROK 2002	
[1]	[2]
Akcja	Międzynarodowy Rok Gór (zainicjowany przez Organizację Narodów Zjednoczonych).
Hasło/przesłanie	„Wszyscy jesteśmy ludźmi gór”.
Cel akcji	Podjęmowanie różnorodnych działań na rzecz zrównoważonego rozwoju obszarów górskich.
Adresat	Osoby zainteresowane turystyką górską, organizacje działające w obrębie gór, gestorzy bazy, samorządy.
Zasięg	Ogólnopolski, w przedsięwzięciach wzięły udział wszystkie województwa.
Imprezy/działania/konferencje/publikacje centralne	<ul style="list-style-type: none"> – Pierwsze równoczesne przejście Głównego Szlaku Górskiego (Świeradów-Zdój-Wolosate; 25.05.2002 r. – Spotkania na szczytach: bicie rekordu Guinnessa (14.08.2002). – Międzynarodowe spotkanie organizacji turystycznych na Równicy.
Efekty mierzalne	<ul style="list-style-type: none"> – Po polskich górach w tym dniu wędrowało 8000 osób. – Ponad 10 tys. turystów w dniu tym zdobyło 108 szczytów – od Góry Słowiarskich Bogów w zachodniopomorskim (52 m. n.p.m.), po najwyższy szczyt Rysy (2499 m n.p.m.) w Tatrach. – Klub Czeskich Turystów, Klub Słowackich Turystów i Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze. – Opracowanie wspólnej koncepcji zagospodarowania turystycznego górskich obszarów przygranicznych.
Działania uzupełniające (seminaria, konkursy, wystawy i inne)	<ul style="list-style-type: none"> – Seminarium „Aktualny stan i zadania przewodnictwa górskiego”; (Sucha Beskidzka). – Symposium górskie „Góry udostępniać, aby chronić?” (COTG PTTK). – Wystawa fotograficzna „Granie i poloniny” (CFK PTTK). – Zorganizowano siedem wystaw o tematyce górskiej w galerii COTG PTTK. – Konkurs plastyczny „Rodzinna wędrowka górska”(Komisja Działalności w miejscu Zamieszkania ZG PTTK).
Imprezy środowiskowe i oddziałowe	<p>Podjęmowano wiele inicjatyw, nie prowadzono ewidencji; można wymienić:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Rajd Młodzieży szkolnej w Górach Świętokrzyskich – 500 osób. – Zlot Turystów Górskich w Żywcu – 450 osób. – XXXI Centralny Zlot Turystów Wojskowych w Żywcu – 2509 osób. – Rajd szlakami Jerzego Kukuczki w Istebnej – 250 osób.
Finansowanie	Budżet ZG PTTK, a imprezy oddziałowe przez Oddziały PTTK i współpracujące z nimi samorządy.
ROK 2003	
Akcja	Europejski Rok Osób Niepełnosprawnych (ogłoszony przez Radę Unii Europejskiej).
Hasło/przesłanie	„Razem z PTTK będzie sprawniej”.
Cel akcji	<ul style="list-style-type: none"> – Popularyzacja turystyki osób niepełnosprawnych. – Kształtowanie właściwych postaw społecznych wobec osób niepełnosprawnych, co jest konieczne dla ich integracji społecznej. – Popularyzowanie aktywnych i integracyjnych form spędzania wolnego czasu przez osoby niepełnosprawne. – Integracja i aktywizacja turystyczna osób niepełnosprawnych.
Adresat	Osoby niepełnosprawne, uczelnie działające w obrębie turystyki osób niepełnosprawnych, gestorzy bazy, władze administracyjne i samorządowe.
Zasięg	Ogólnopolski (nie ma informacji nt. tego, ile środowisk wzięło udział).
Imprezy/działania/konferencje/publikacje centralne	<ul style="list-style-type: none"> – Opracowano i rozesłano do wszystkich jednostek PTTK specjalny Apel Rady Turystyki Osób Niepełnosprawnych ZG PTTK o podjęciu prac i włączenie do programów imprez zadań dla osób niepełnosprawnych; – Ogólnopolski Sejmik „Razem z PTTK będzie sprawniej”.
Efekty mierzalne	<ul style="list-style-type: none"> – Ogólnopolski Sejmik „Razem z PTTK będzie sprawniej” – wzięło w nim udział 160 osób. – Rada ds. osób niepełnosprawnych była organizatorem sesji nt. „Rekreacja i turystyka osób niepełnosprawnych”, która odbyła się 26–27 września 2003 r. we Wrocławiu w ramach Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Aktywność ruchowa osób niepełnosprawnych”.
Działania uzupełniające (seminaria, konkursy, wystawy i inne)	<ul style="list-style-type: none"> – Komisja Górskiej Turystyki Jeździeckiej zorganizuje dla dzieci niewidomych i słabo widzących obozy integracyjne z dziećmi z Domu Dziecka. – Komisja Przewodnicka od lat organizuje szkolenia przewodników dla wycieczek turystów niewidomych. Wspólnie z Radą ds. TON zorganizowała sesję w Laskach nt. „Metodyka oprowadzania wycieczek dla osób niewidomych”. – Komisja Turystyki Pieszej podjęła uchwałę znoszącą limity czasowe w zdobywaniu odznak Turystyki Pieszej przez osoby niepełnosprawne. – Komisja Krajoznawcza zmodyfikowała regulamin Odznaki Krajoznawczej znosząc limit czasu na zdobywanie poszczególnych stopni.

[1]	[2]
Imprezy środowiskowe i oddziałowe	<ul style="list-style-type: none"> – Ogólnopolski IX Rajd Podlaski „Sprawni inaczej – powitanie lata”. – I Spółdzielczy Piknik Integracyjny Osób Niepełnosprawnych w Siewierzu (300 osób). – Szkolenie przewodników PTTK z zakresu metodyki oprowadzania osób ociemniałych i niedowidzących.
Finansowanie	Budżet ZG PTTK.
ROK 2003	
(od 25.05 do 28.09.2003 r.); w niektórych środowiskach związanych z turystyką kontynuowano w 2004 r.	
Akcja	Spotkania u źródeł rzek (ZG PTTK).
Hasło/przesłanie	„Z PTTK u tysiąca źródeł”.
Cel akcji	Dotarcie oraz oznakowanie źródeł rzek, potoków w Polsce, uporządkowanie ich, odpowiednie oznaczenie.
Adresat	Członkowie PTTK. Współpraca z lokalnymi władzami samorządowymi i administracyjnymi.
Zasięg	15 województw – 41 oddziałów PTTK.
Imprezy/działania/konferencje/ publikacje centralne	<ul style="list-style-type: none"> – Wyszukiwanie źródeł rzek i rzeczek na terenie działania oddziałów, oznakowanie owych źródeł. – W razie potrzeby dokonanie niezbędnych prac porządkowych lub zgłoszenie konieczności większych prac do odpowiednich władz. – Zorganizowanie w tym okresie zlotów, zjazdów do źródeł rzek. – Podjęcie wspólnie z lokalnymi mediami akcji popularyzatorskiej i promocyjnej. – Zgłoszenie do ZG PTTK informacji o podjętych działaniach, które będą podstawą raportu.
Efekty mierzalne	Z meldunków wynika, że oddziały zorganizowały 80 imprez, w których uczestniczyły 6343 osoby. Zinventaryzowano ponad 100 źródeł rzek i rzeczek, posprzątało ich tereny i odpowiednio oznakowano.
Działania uzupełniające (seminaria, konkursy, wystawy i inne)	<ul style="list-style-type: none"> – Konkurs plastyczny „Spotkanie u źródeł rzek”. – Konkurs fotograficzny „Spotkanie u źródeł rzek”. – Konkurs z „Poznaj Świat”, polegający na odkrywaniu źródeł nie tylko rzek Polski, ale i świata; rywalizacja polegała na dotarciu do źródła wybranej rzeki i opisanie odkrytego miejsca.
Imprezy środowiskowe i oddziałowe	W roku 2003 oddziały zorganizowały 80 imprez – rajdy, wycieczki krajoznawcze; w większości uczestniczyła w nich młodzież szkolna.
Finansowanie	Polska Organizacja Turystyczna – 8 tys. zł, budżet ZG PTTK – 6 tys. zł, wpłaty uczestników – 16 tys. zł.
Rok 2004	
(od 4.04 do 24.10.)	
Akcja	Rok schronisk górskich PTTK (inicjatywa XV Walnego Zjazdu PTTK).
Hasło/przesłanie	–
Cel akcji	Strategiczny: ugruntowanie przekonania o niezbędności schronisk dla funkcjonowania turystyki. Popularyzacja (promocja) schronisk PTTK w społeczeństwie. Zachęcanie do częstszego korzystania z naszych schronisk. Wytworzenie mody na chodzenie do schronisk jako celu wycieczek. Podniesienie standardu wyposażenia i obsługi w schroniskach m.in. poprzez wymuszanie na dzierżawcach wprowadzenia szerszej oferty gastronomicznej, organizacji pobytów, usług dodatkowych (parkingi, rozrywki, itp.).
Adresat	Adresatami programu Roku byli gospodarze schronisk i „górskie” oddziały PTTK. Pierwsi będą odgrywać rolę gospodarzy kilkudziesięciu spotkań, drudzy będą organizatorami imprez turystycznych, których miejscem kulminacji lub finału będzie wybrane schronisko. Producent czekolady „Milka” był współorganizatorem spotkań.
Zasięg	Obchodami objęto 33 schroniska górskie PTTK, w tym 10 z nich w Małopolsce.
Imprezy/działania/konferencje/ publikacje centralne	Co tydzień (poza miesiącami wakacyjnymi) inne schronisko organizowało prezentację, piknik, występy, konkursy. Prezentowano specjalność kuchni, kiermasze, imprezy oddziału, wystawy, zawody sportowo-rekreacyjne (rowery górskie, narciarstwo, wspinaczka, pokazy paralotni, skoki, spływy, zjazdy itp.).
Efekty mierzalne	<ul style="list-style-type: none"> – 33 schroniska PTTK (od Sudetów, przez Beskidy, Tatry do Bieszczad) to 33 spotkania, w których wzięło udział 5000 osób. – We współpracy z „Milką” wydano czekolady – specjalne opakowanie „Rodzima Przygoda”, w których był regulamin Roku Schronisk Górskich; – Wydano 35 folderów o historii każdego z promowanych schronisk (łączy nakład 20 tys. egz.). – Wydano i rozpropagowano 22 tys. książeczek GOT – w nich informacja o „Roku schronisk górskich”.
Działania uzupełniające (seminaria, konkursy, wystawy i inne)	<ul style="list-style-type: none"> – Turyści nocujący od 1 kwietnia 2004 do 30 czerwca 2005 r. w schroniskach PTTK mogli wziąć udział w kursie „Pod dachem schroniska górskiego PTTK”. – Na szczycie Lubania w Gorcach odsłonięto pamiątkową tablicę poświęconą schroniskom górskim niszczone podczas II wojny światowej i utraconym na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej. – Spotkania z przedstawicielami zarządów województw, starostw, gmin i przedstawicielami mediów były okazją do ukazania działalności PTTK jako prężnej organizacji dbającej o swój majątek w postaci schronisk o coraz lepszym standardzie, w tym ekologiczne.

[1]	[2]
Imprezy środowiskowe i oddziałowe	Oddziały włączyły się do akcji poprzez współorganizację tych spotkań, planowanie rajdów i wycieczek dla mieszkańców miejscowości podgórskich. Wspólne wyjścia w góry – zgodnie z wcześniej przyjętym harmonogramem.
Finansowanie	Spółki PTTK: Karpaty, Sudety i Bieszczady. Sponsor „Milka” – 1 mln sztuk czekolad rozdanych na szlaku, przy okazji spotkań przy schroniskach.
Rok 2005 (kwiecień–maj); akcję kontynuowano w 2006 r.	
Akcja	Sadzimy las (inicjatywa PTTK i Dyrekcji Lasów Państwowych).
Hasło/przesłanie	–
Cel akcji	Akcja „Sadzimy las” miała na celu nie tylko powiększenie terenów leśnych, ale – co mocno podkreślano – walory edukacyjno-wychowawcze. Ponadto ważne było zwrócenie uwagi na szczególną rolę lasów w uprawianiu turystyki, ukazania jego walorów zdrowotnych i przyrodniczych oraz jego wpływu na regenerację sił fizycznych i psychicznych.
Adresat	Inicjatywa edukacyjno-wychowawcza skierowana głównie do młodego pokolenia turystów; wspólnie z Dyrekcją Lasów Państwowych.
Zasięg	Ogólnopolska (wzięło w niej udział tylko kilkanaście oddziałów).
Imprezy/działania/konferencje/ publikacje centralne	Szczegółowa realizacja tego zadania zależała od pomysłowości poszczególnych oddziałów PTTK, ich możliwości organizacyjnych i kontaktów ze służbami leśnymi.
Efekty mierzalne	Akcja przeprowadzona była w ramach planowanych zalesień pod nadzorem i specjalnym instruktorem pracowników poszczególnych nadleśnictw.
Działania uzupełniające (seminaria, konkursy, wystawy i inne)	Wszystkie przedsięwzięcia były zaplanowane w terenie.
Imprezy środowiskowe i oddziałowe	– W 2005 r. do sadzenia lasu przystąpiły jednostki PTTK z Oddziału PTTK w Prudniku, Brodnicy, Rawczu, Bielsku-Białej, z Koła PTTK „Horyzont” w Solcu Kujawskim i Toruniu. – W 2006 r. Oddział PTTK w Radlinie, „Zagłębie Miedzowe” w Lubinie, Bielsku-Białej i Solcu Kujawskim oraz Klub Krajoznawczo-Turystyczny PTTK „Róża Wiatrów” przy Ośrodku Sportu i Rekreacji w Łukowie, SKKT-PTTK „Compass” przy Zespole Szkoły Podstawowej i Gimnazjum w Zakliczynie.
Finansowanie	Sponsor – Gaz de France. Budżet ZG PTTK.
Rok 2006 i 2008	
Akcja	Turystyka dla wszystkich (inicjatywa PTTK).
Hasło/przesłanie	Turystyka i krajoznawstwo niepełnosprawnych, czyli „Wędrować każdy może”.
Cel akcji	Celem projektu było upowszechnienie wśród osób niepełnosprawnych aktywnych form spędzania wolnego czasu poprzez turystykę i krajoznawstwo. Zweryfikowanie dostępności infrastruktury turystycznej dla potrzeb osób z różnymi rodzajami niepełnosprawności.
Adresat	Gestorzy infrastruktury turystycznej, jednostki samorządowe i administracyjne, organizacje/ stowarzyszenia współpracujące z osobami niepełnosprawnymi, uczelnie wyższe, osoby z różnymi niepełno sprawnościami ich rodziny.
Zasięg	– W 2006 r. projekt pilotażowy na terenie trzech województw: mazowieckiego, łódzkiego i podlaskiego. – W 2008 r. cały kraj – w 16 województwach 16 koordynatorów regionalnych, 500 wolontariuszy.
Imprezy/działania/konferencje/ publikacje centralne	Projekt obejmował następujące rodzaje działań: – zebranie danych na podstawie ujednoliconych ankiet i formularzy na temat dostępności obiektów infrastruktury; – weryfikację i przetworzenie danych; – umieszczenie ich w ogólnopolskiej bazie danych; – wsparcie bazy danych wydawnictwami i publikacjami; – prowadzenie kampanii informacyjno-promocyjnej; – zorganizowanie konferencji popularyzatorskiej „Rola krajoznawstwa i turystyki w życiu osób niepełnosprawnych”; – udział w Targach Sprzętu Rehabilitacyjnego; – działania informacyjne z wykorzystaniem Internetu; – promowanie aktywnych form spędzania czasu osób niepełnosprawnych.

[1]	[2]
Efekty mierzalne	<ul style="list-style-type: none"> – Informator z płytą CD <i>Turystyka dla wszystkich</i> – 5000 egz. – Konferencja „Rola krajoznawstwa i turystyki w życiu osób niepełnosprawnych” – 100 osób. – Wydawnictwo pokonferencyjne „Rola krajoznawstwa i turystyki w życiu osób niepełnosprawnych” – 2000 egz. – Strona internetowa www.turystyka.dla.wszystkich.pl. – Zweryfikowano ponad 25 000 obiektów, z czego 5000 obiektów infrastruktury turystycznej spełniało wymogi dostępności dla ON. <p>Dzięki realizacji projektu „Turystyka dla wszystkich” stwierdzono, że na terenie Polski istnieje 5017 obiektów, które są dostępne dla osób z różnymi rodzajami niepełnosprawności. Bazę tę stanowi 1578 obiektów noclegowych, 1857 lokali gastronomicznych, 234 biura podróży, 126 firm transportowych, 825 placówek kulturalnych, 234 obiekty sportowe, 106 parków (narodowych, krajoznawczych, miejskich) oraz 57 szlaków turystycznych.</p>
Działania uzupełniające (seminaria, konkursy, wystawy i inne)	<ul style="list-style-type: none"> – Wystawa publikacji związanych z turystyką osób niepełnosprawnych. – Konferencja prasowa z udziałem koordynatorów regionalnych i promocji efektów projektu. – Warsztaty i rajd integracyjny (Nie)pełnosprawny turysta – podczas Międzynarodowych Targów Rehabilitacji.
Imprezy środowiskowe i oddziałowe	Oddziały włączyły się do inwentaryzowania miejsc, ponadto działało w kraju 16 Komisji ds. Turystyki Osób Niepełnosprawnych, a oddziały odnotowały uczestnictwo 17 547 osób niepełnosprawnych w 22 413 imprezach turystyki kwalifikowanej (różnych form).
Finansowanie	Fundusz Inicjatyw Obywatelskich: 1) 2006 r. – środki przejściowe UE 2004–2006; 2) 2008 r. – budżet ZG PTTK. Całkowite koszty kwalifikowane Projektu 2008 wynosiły 55 345,98 euro; kwota dotacji to 49 811,38 euro, czyli 90% kosztów kwalifikowanych.
Rok 2006	
Akcja	Poznajemy ojczyznę (inicjatywa PTTK).
Hasło/przesłanie	„Wędruj z nami”.
Cel akcji	Celem projektu było utrwalenie potrzeby pielęgnowania tożsamości narodowej i kulturowej poprzez promocję rodzimej tradycji, popularyzowanie i upowszechnianie wiedzy o dziedzictwie narodowym poprzez Kanon Krajoznawczy Polski.
Adresat	Nauczyciele regionaliści, opiekunowie szkolnych kół turystyczno-krajoznawczych, dzieci i młodzież z całego kraju.
Zasięg	Kanon na CD trafił poprzez Kuratoria Oświaty do 25 101 szkół, 349 oddziałów PTTK, 100 schronisk młodzieżowych PTSM, 300 drużyn harcerskich, 2775 SKT-K.
Imprezy/działania/konferencje/publikacje centralne	W ramach projektu opracowano Kanon Krajoznawczy Polski, w którym znalazło się 600 obiektów krajoznawczych w podziale na województwa.
Efekty mierzalne	Rezultatem stałym projektu było wydanie Kanonu Krajoznawczego Polski na CD w nakładzie 30 000 oraz zamieszczenie go na stronie internetowej http://kanon.pttk.pl .
Działania uzupełniające (seminaria, konkursy, wystawy i inne)	Promocja Kanonu na regionalnych spotkaniach z nauczycielami we współpracy z Kuratoriami Oświaty. Informacja ukazała się też na stronach KO, które bardzo aktywnie włączyły się do promocji regionalizmu poprzez dostęp do zawartości kanonu.
Imprezy środowiskowe i oddziałowe	Poprzez Regionalne Pracownie Krajoznawcze – lekcje regionalizmu.
Finansowanie	Fundusz Inicjatyw Obywatelskich, budżet ZG PTTK.
Rok 2007	
Akcja	Rok szlaków turystycznych (120 lat od wytyczenia pierwszego szlaku na ziemiach polskich – uchwała XVI Walnego Zjazdu PTTK).
Hasło/przesłanie	„Zanim wyruszysz na szlak” oraz „Wędruj z nami – szlaki czekają”.
Cel akcji	Celem projektu było podniesienie poziomu wiedzy i świadomości społeczeństwa polskiego w obszarach związanych z bezpiecznym korzystaniem ze szlaków turystycznych.
Adresat	Użytkownicy szlaków turystycznych – turyści (od młodzieży szkolnej do osób starszych), a także gestorzy znakowanych szlaków turystycznych na terenie kraju.
Zasięg	150 miast z 16 województw, 2263 szkoły.

[1]	[2]
Imprezy/działania/konferencje/ publikacje centralne	<ul style="list-style-type: none"> – Przeprowadzenie programu aktywnej edukacji ekologicznej i prozdrowotnej. – Wsparcie akcji edukacyjnej wydawnictwami i publikacjami. – Prowadzenie kampanii informacyjno-promocyjnej. – Zorganizowanie konferencji popularyzatorskiej. – Działania informacyjne z wykorzystaniem Internetu. – Promowanie aktywnych form spędzania czasu, ochrona zdrowia. – Działania związane ze znakowaniem szlaków turystycznych.
Efekty mierzalne	<ul style="list-style-type: none"> – Akcja „Zanim wyruszysz na szlak” – propagowanie bezpiecznego wędrowania – 17 014 osób. – Akcja „Wędruj z nami-szlaki czekają” – 45 389 osób. – Międzynarodowa konferencja: „Szlaki turystyczne a przestrzeń turystyczna” – 90 osób. – Foldery <i>Znakowane szlaki turystyczne</i> – 8000 egz. – Plakaty „Rok szlaków” – 10 000 egz. – Plakaty ostrzegawcze – 2 rodzaje po 5000 egz. – <i>Vademecum „ABC wędrowania”</i>. – Mapa <i>Polska. Znakowane szlaki turystyczne</i> – 5000 egz. – Znaczki (50 000 szt.). – Certyfikaty (50 000 szt.). – CD „Wędruj z nami” – 5000 egz. – Wydawnictwo pokonferencyjne – 2000 egz.
Działania uzupełniające (seminaria, konkursy, wystawy i inne)	<ul style="list-style-type: none"> – Historia szlaków – Komisja Turystyki Pieszej ZG PTTK. – Apel do Członków i Sympatyków PTTK Rady TON. – „Zaprośmy osoby niepełnosprawne na ojcyste szlaki”. – „Krasomówcze szlaki Podlasia – wspomnienie z warsztatów krasomówczych z 16 kwietnia 2007 r. – „Tworzenie i promocja zintegrowanego systemu szlaków pogranicza Polski i Białorusi”. – Galeria fotograficzna – COTG.
Imprezy środowiskowe i oddziałowe	<p>W ramach akcji uporządkowano miejscowe szlaki, wspólnie z samorządami podejmowano inicjatywy odnowienia, ale i likwidacji niektórych szlaków.</p> <p>Ważnym elementem była edukacja w środowiskach szkolnych: „Zanim wyruszysz na szlak – jak się przygotować, z kim iść, co ze sobą zabrać”.</p>
Finansowanie	Środki przejściowe UE – 52 000 euro; budżet ZG PTTK.
Rok 2007	
Akcja	Edukacja ekologiczna na szlakach turystycznych (inicjatywa PTTK).
Hasło/przesłanie	–
Cel akcji	<p>Włączenie się w obchody Roku Szlaków Turystycznych poprzez:</p> <ul style="list-style-type: none"> – utworzenie strony internetowej www.edueko.pttk.pl; – zinventaryzowanie szlaków oddziałów, wprowadzenie do bazy danych; – promocja edukacji ekologicznej na szlakach turystycznych PTTK.
Adresat	Internauci – użytkownicy szlaków turystycznych.
Zasięg	Ogólnopolska.
Imprezy/działania/konferencje/ publikacje centralne	Głównym zamierzeniem było zinventaryzowanie zasobów szlaków w Polsce i zamieszczenie ich na stronie internetowej www.edueko.pttk.pl , gdzie nie tylko szlaki, a także wiele informacji o ochronie przyrody znajdują się w jednym miejscu.
Efekty mierzalne	<p>Efekty rzeczowe:</p> <ul style="list-style-type: none"> – plakat „Eduko” (5000 egz.); – strona internetowa poświęcona ekologii i przyrodzie – www.edueko.pttk.pl; – szkolenie e-learningowe (5000 egz.); – baza e-mailowa (ponad 5000 szkół). <p>Efekty promocyjne:</p> <ul style="list-style-type: none"> – materiały dydaktyczne dla opiekunów SKKT, dla nauczycieli zainteresowanych turystyką i PTTK; – zebrano w jednym miesiącu informacje o różnych rodzajach szlaków, w tym oddziałowych; – możliwość przygotowania ciekawej wędrowki.
Działania uzupełniające (seminaria, konkursy, wystawy i inne)	<p>Strona www.edueko.pttk.pl – ponad 65 000 km szlaków, informacja o 23 parkach narodowych, 131 krajoznawczych, a także o pomnikach przyrody i innych ciekawostkach przyrodniczych.</p> <p>E-learning o możliwości planowania edukacji ekologicznej w oparciu o utworzoną stronę i jej zasoby (do ponad 5000 szkół).</p>

[1]	[2]
Imprezy środowiskowe i oddziałowe	Oddziały nadsyłały informacje – opisy szlaków turystycznych znajdujących się w ich polu działania.
Finansowanie	NFOŚiGW, budżet ZG PTTK.
Rok 2007	
Akcja	Edukacja ekologiczna kadry programowej PTTK – Natura 2000 (inicjatywa PTTK).
Hasło/przesłanie	PTTK wobec obszarów Natura 2000.
Cel akcji	Doszkalanie kadry PTTK – przewodników, opiekunów SKKT (pięć województw), działaczy RPK. Wydanie płyty CD.
Adresat	Przewodnicy, opiekunowie SKKT, krajoznawcy skupieni przy Regionalnych Pracowniach Krajoznawczych PTTK.
Zasięg	Cztery oddziały, trzy województwa: mazowieckie, podlaskie, śląskie.
Imprezy/działania/konferencje/ publikacje centralne	Cykl warsztatów szkoleniowych poszerzających wiedzę zainteresowanych z zakresu obszarów zakwalifikowanych do projektu Natura 2000.
Efekty mierzalne	Akcja regionalna – dotyczyła trzech województw.
Działania uzupełniające (seminaria, konkursy, wystawy i inne)	Powstała płyta CD z obszarami Natura 2000 zlokalizowanych na terenie województw: mazowieckiego, podlaskiego, śląskiego, która była rozpowszechniona wśród wszystkich oddziałów PTTK w Polsce.
Imprezy środowiskowe i oddziałowe	Regionalne Pracownie Krajoznawcze prowadziły warsztaty dla zainteresowanych szkół w zakresie ochrony przyrody na obszarach Natura 2000.
Finansowanie	NFOŚiGW, budżet ZG PTTK.
Rok 2008	
Akcja	Rok przyrody (inicjatywa PTTK – 100 lat od powstania Komisji Osobliwości Przyrody).
Hasło/przesłanie	„Przyroda uczy najpiękniej”.
Cel akcji	Celem projektu było podniesienie poziomu wiedzy i świadomości społeczności lokalnych na obszarach związanych z ochroną dziedzictwa naturalnego, zwrócenie uwagi społeczeństwa na potrzebę zachowania zrównoważonego środowiska, ze szczególnym nakierowaniem na obszary chronione, w tym sieć Natura 2000. Dążąc do zminimalizowania negatywnych skutków niewłaściwych zachowań turystów i osób korzystających ze środowiska przyrodniczego PTTK chce podjąć działania w celu kształtowania ich postaw przyjaznych środowisku wynikających przede wszystkim z głębokiej wiedzy, świadomości i emocjonalnego zaangażowania.
Adresat	Nauczyciele – opiekunowie SKKT, osoby zainteresowane ochroną przyrody, organizacje pozarządowe, uczelnie.
Zasięg	Ogólnopolski – 16 województw, 1405 środowisk.
Imprezy/działania/konferencje/ publikacje centralne	Akcja „Czyste lasy, czyste wody, czyste góry”; akcja „Na tropie przyrody”. Konferencja popularyzatorska „Turystyka zrównoważona i ekoturystyka”.
Efekty mierzalne	<ul style="list-style-type: none"> – Akcja „Czyste lasy, czyste wody, czyste góry” – 177 miast, 793 szkoły i 28 376 osób. – Akcja „Na tropie przyrody” odznakę „Turysta Przyrodnik” zdobyło 3000 osób. – Konferencja popularyzatorska pt. „Turystyka zrównoważona i ekoturystyka” – 27 referatów, 100 osób. – Folder <i>Przyroda uczy najpiękniej</i> – 8000 egz. – Plakaty: dwa rodzaje nt. „Zdobądź odznakę «Turysta Przyrodnik»” – 10 000 egz. – Konkursy: literacki – „Przyroda jak księga”, plastyczny – „Przyroda malowana” i fotograficzny – „Przyroda wokół nas” – ok. 6000 prac. – Książeczka <i>Turysta przyrodnik</i> – 15 000 egz. – Odznaka popularyzatorska „Turysta Przyrodnik” – 3000 szt. – Wydawnictwo pokonferencyjne: <i>Turystyka zrównoważona i ekoturystyka</i> – 2000 egz. – Szkolenie e-learningowe „Przyroda uczy najpiękniej” (na płycie CD) – 10 000. – <i>Vademecum „Zostań turystą przyrodnikiem”</i> – 5000 egz.
Działania uzupełniające (seminaria, konkursy, wystawy i inne)	<ul style="list-style-type: none"> – Konferencja inauguracyjna projekt – siedziba PTTK. – Konkursy: literacki – „Przyroda jak księga”, plastyczny – „Przyroda malowana” i fotograficzny – „Przyroda wokół nas”. – Wystawa prac laureatów – galeria PTTK.

[1]	[2]
Imprezy środowiskowe i oddziałowe	Kontynuacja akcji „Czyste góry” – Ustrzyki Górne, a także „Czysta woda” – Centrum Turystyki Wodnej i oddziały żeglarskie PTTK.
Finansowanie	Program Operacyjny Fundusz Inicjatyw Obywatelskich. Budżet ZG PTTK.
Rok 2009	
Akcja	Rok dzieci i młodzieży (inicjatywa PTTK – 90 lat zorganizowanej turystyki w szkole). Akcja „Przyroda uczy najpiękniej – II” (od IX 2008 do X 2009 r.).
Hasło/przesłanie	„Przyroda uczy najpiękniej – II”.
Cel akcji	Realizując projekt w oparciu o aktywne formy edukacji, pragniemy zaangażować społeczności lokalne, co pozwoli zrealizować cele szczegółowe, jakimi są: podniesienie świadomości społecznej na obszarach związanych ze środowiskiem oraz wypracowanie odpowiedzialnych i aktywnych postaw społeczeństwa w celu ochrony naszego naturalnego dziedzictwa.
Adresat	W zależności komponentów realizowanych w ramach projektu, adresatami byli: <ul style="list-style-type: none"> – społeczności lokalne; – grupy młodzieżowe z terenu całego kraju; – nauczyciele przewodnicy – kierownicy i organizatorzy wycieczek szkolnych; – przewodnicy turystyczni obsługujący imprezy turystyczne; – potencjalni twórcy produktu turystycznego w dziedzinie turystyki szkolnej i osób niepełnosprawnych po parkach narodowych, parkach krajobrazowych i rezerwach przyrody; – przedstawiciele uczelni prowadzących kierunki: turystyka, ochrona środowiska, gospodarka przestrzenna.
Zasięg	Ogólnopolski, ok. 1000 środowisk.
Imprezy/działania/konferencje/publikacje centralne	<ul style="list-style-type: none"> – Uruchomiono serwis internetowy „Młodzież w PTTK” pod adresem www.mlodziez2009.pttk.pl. – Ustanowiono Dziecięcą Odznakę Turystyczną PTTK. – Ogólnopolskie Forum Turystyki i Krajoznawstwa w Szkole; elementami forum były: Centralny Zlot Laureatów XVI edycji Ogólnopolskiego Młodzieżowego Konkursu Krajoznawczego „Poznajemy ojcowiznę” oraz sesja popularnonaukowa pt. „Nieprzemijające wartości szkolnego ruchu krajoznawczo-turystycznego”. – I Ogólnopolskie Forum Młodzieżowych Liderów Turystyki. – W ramach projektu „Przyroda uczy najpiękniej” zorganizowano dwie akcje: „Czyste lasy, czyste wody, czyste góry” oraz „Na tropie przyrody”. – Zorganizowano konferencję „Metodyka oprowadzania wycieczek szkolnych i osób niepełnosprawnych po obszarach chronionych”.
Efekty mierzalne	<ul style="list-style-type: none"> – I Ogólnopolskie Forum Młodzieżowych Liderów Turystyki (64 przedstawiciele z 22 oddziałów PTTK z całej Polski). – Akcja „Czyste lasy, czyste wody, czyste góry” – 341 szkół oraz 906 klas, 180 SKKT, 319 innych środowisk (np. drużyny harcerskie, koła ekologiczne) – 42 744 osoby. – Akcja „Na tropie przyrody” – wzięło udział 19 428 osób. – Konkursy literacki, plastyczny i fotograficzny – 3793 osoby z 822 środowisk (szkoły, Domy Kultury, Kluby Osiedlowe). – Książeczka <i>Turysta przyrodnik</i> – 15 000 szt. – Odznaka „Turysta Przyrodnik” – 3000 szt. – Plakaty edukacyjne „Zostań turystą przyrodnikiem” – 10 000 szt. – Folder <i>Przyroda uczy najpiękniej</i> – 8000 szt. – <i>ABC Turysty przyrodnika. Vademecum</i> – 5000 szt. – Płyta CD „Wędruj z nami – edukacja dla zrównoważonego rozwoju” – 10 000 szt. – <i>Poradnik metodyczno-szkoleniowy „Przyroda uczy najpiękniej”</i> – 2000 szt. – Liczba osób korzystających z internetowej bazy danych www.rokprzyrody.pttk.pl – 286 279. – Liczba uczestników konferencji popularnonaukowej – 100 osób. – Liczba uczestników konferencji podsumowującej projekt – 250 osób.
Działania uzupełniające (seminaria, konkursy, wystawy i inne)	Zrealizowane zostały ogólnopolskie konkursy: plastyczny, literacki, fotograficzny; zorganizowano je w ramach kontynuacji projektu „Przyroda uczy najpiękniej” dofinansowanego ze środków NFOSiGW. Na konkurs literacki „Przyroda, ach to ty?” nadesłano 143 prace. W konkursie fotograficznym „Środowisko wokół nas” uczestniczyło 530 osób, które nadesłały 1243 prace. W konkursie plastycznym „Kocham i szanuję przyrodę” wzięło udział 173 środowiska, z których wpłynęło 1569 prac.
Imprezy środowiskowe i oddziałowe	Do Zarządu Głównego PTTK wpłynęły informacje z 33 jednostek PTTK. Zadeklarowano w nich, oprócz tradycyjnych imprez organizowanych rokrocznie na terenie kraju, w roku 2009 pod hasłem „Roku Dzieci i Młodzieży” zorganizowane zostało w sumie 951 przedsięwzięć, w których uczestniczyło 61 172 osób.
Finansowanie	MSiT, Budżet ZG PTTK, NFOSiGW, MEN, Urząd Marszałkowski Województwa Wielkopolskiego.

[1]	[2]
Rok 2009	
Akcja	Edukacja ekologiczna kadry programowej PTTK – Natura 2000 (inicjatywa PTTK).
Hasło/przesłanie	„PTTK wobec obszarów Natura 2000”
Cel akcji	Doszkalanie kadry PTTK – przewodników, opiekunów SKKT, działaczy RPK. Wydanie płyty CD.
Adresat	Przewodnicy, opiekunowie SKKT, działacze regionalnych Pracowni Krajoznawczych z siedmiu województw.
Zasięg	Siedem oddziałów, siedem województw: warmińsko-mazurskie, świętokrzyskie, lubelskie, łódzkie, podkarpackie, zachodniopomorskie i dolnośląskie.
Imprezy/działania/konferencje/ publikacje centralne	Przygotowano formę czynnych warsztatów ekologicznych, która obejmowała aktywne zajęcia stacjonarne i wyieczki krajoznawcze zmierzające do poszerzenia i utrwalenia wśród adresatów zadania praktycznej wiedzy o ochronie przyrody na obszarach Natura 2000.
Efekty mierzalne	–
Działania uzupełniające (seminaria, konkursy, wystawy i inne)	–
Imprezy środowiskowe i oddziałowe	–
Finansowanie	NFOŚiGW, budżet ZG PTTK.
Rok 2010	
Akcja	VI Kongres Krajoznawstwa Polskiego.
Hasło/przesłanie	Polska w europejskiej rodzinie. Przenikanie kultur, idei i wartości. Powinności krajoznawców.
Cel akcji	Celem kongresu było ukazanie silnych tysiącletnich więzi naszego kraju z cywilizacją europejską, mimo rozmaitych barier politycznych rozdzielających nasz kontynent, jak również stanowiło próbę określenia nowej sytuacji krajoznawstwa w jednoczącej się Europie.
Adresat	Osoby zainteresowane krajoznawstwem, praktycy i naukowcy.
Zasięg	Sejmiki przedkongresowe odbywały się na terenie całego kraju, a VI Kongres odbył się 10–12.09.2010 r. w Olsztynie.
Imprezy/działania/konferencje/ publikacje centralne	Uczestnicy Kongresu dokonali analizy aktualnej sytuacji polskiego krajoznawstwa w zmieniającej się sytuacji kulturowej oraz wytyczyli główne kierunki działania Towarzystwa na najbliższe dziesięciolecie. Obrady Kongresu ukazały trwałą tysiącletnią obecność naszego kraju i narodu w kulturze europejskiej. Świadomość europejska to rozumienie polskiego wkładu w kształtowanie kultury kontynentu, rozumienie wspólnoty dziejów i dojrzały wybór form koegzystencji. Poznanie dziejów ziemi ojczystej uświadamia fakt wspólnego trwania z narodami Europy Środkowej, jest zarazem lekcją wzajemnego szacunku i tolerancji.
Efekty mierzalne	Obrady Kongresu odbywały się w czterech zespołach tematycznych: „Przemiany krajobrazu kulturowego w Polsce. Tradycja, współczesność, przyszłość”, „Krajoznawstwo w społeczeństwie wiedzy”, Krajoznawstwo wobec wyzwań integrującej się Europy”, „Asymilacja i współistnienie kultur na przestrzeni dziejów w Polsce”.
Działania uzupełniające (seminaria, konkursy, wystawy i inne)	– W Kongresie wzięło udział 600 osób. – Wydano VI zeszytów naukowych, dwa „Kanon krajoznawcze województw: wielkopolskiego i warmińsko-mazurskiego”, specjalne wydanie periodyku „Ziemia w Swoje Stulecie”. – Wystawy przygotowane przez Urząd Wojewódzki Warmińsko-Mazurski, Starostwo w Ostródzie oraz PTTK: 150 lat Kanału Elbląskiego – Makieta Pochylini Oleśnica, Warmia – Ziemia Kopernika, Mazury – Cud Natury, Dzieje Kongresów Krajoznawstwa Polskiego „Ziemia 1910–2010” – sto lat w służbie polskiego krajoznawstwa, „Drogi poznania ojczyzny w odznakach krajoznawczych” – prace laureatów XVII edycji Ogólnopolskiego Młodzieżowego Konkursu Krajoznawczego „Poznajemy Ojcowiznę”. – Impresje z Amorgos.
Imprezy środowiskowe i oddziałowe	Zorganizowano 24 sejmiki popularyzujące na terenie całego kraju. Pierwszy odbył się już w 2009 r. pod hasłem „Wzajemne przenikanie kultur w regionie łódzkim a nowe możliwości ruchu krajoznawczego”. Sejmikowi towarzyszyło wydawnictwo zatytułowane tak jak brzmiało hasło sejmiku. Relacje znajdują się na stronie www.vikongres.pttk.pl .
Finansowanie	MSiT, Urząd Marszałkowski, Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Bank Zachodni WBK (sponsor).

[1]	[2]
Rok 2010	
Akcja	Rok wody (uchwała XVII Walnego Zjazdu PTTK).
Hasło/przesłanie	„Bezpieczna woda”.
Cel akcji	Centrum Turystyki Wodnej PTTK razem z Komisjami Turystyki Kajakowej, Żeglarskiej i Działalności Podwodnej ZG PTTK oraz kolami, klubami i oddziałami PTTK są realizatorami uchwały XVII Walnego Zjazdu PTTK o ustanowieniu roku 2010 „Rokiem turystyki wodnej”. Przyjęto program zakładający aktywność struktur PTTK w dziesięciu obszarach. Program realizowany był z uwzględnieniem akcji planowanych przez MSiT, które objęło patronatem „Rok turystyki wodnej”, Polską Organizację Turystyczną, która ogłosiła konkurs na Najlepsze Europejskie Destynacje Turystyczne EDEN – „Turystyka wodna”.
Adresat	Turyści wodniacy, samorządy miejscowości zlokalizowanych nad wodą.
Zasięg	Cały kraj (brak szczegółowych raportów).
Imprezy/działania/konferencje/publikacje centralne	<ol style="list-style-type: none"> Konferencje. Spotkania warsztatowe: inwestycje i promocja turystyki wodnej – ogólna koncepcja i wstępny harmonogram planowania strategicznego – wymiana doświadczeń. Targi: <ul style="list-style-type: none"> Sosnowiec: Międzynarodowe Targi Turystyki Rekreacji i Wypoczynku; Warszawa: Targi „Wiatr i Woda”; wręczenie nagrody Przyjaznego Brzegu za 2009 r.; wręczenie nagrody specjalnej Prezesa ZG PTTK za najciekawszą ofertę targów adresowaną do osób niepełnosprawnych; konferencja z udziałem laureatów i środowiska wodnego; Gdynia: Targi „Wiatr i Woda na Wodzie”; Poznań: Targi <i>Boat Show</i>. Realizacje medialne: <ul style="list-style-type: none"> Rejsy Modlin–Zapora w Dębem (Zalew Zegrzyński); uczestnicy: dziennikarze zajmujący się problematyką wodną; konferencja prasowa (czerwiec): Warszawa – Centrum Prasowe PAP (ul. Bracka); uczestnicy: dziennikarze polscy i zagraniczni zajmujący się problematyką turystyki wodnej; współorganizator: Polska Organizacja Turystyki; Artykuły w prasie branżowej nt. Roku turystyki wodnej.
Efekty mierzalne	<p>Wydawnictwa:</p> <ul style="list-style-type: none"> Są w <i>Polsce przyjazne brzegi</i> – przegląd osiągnięć laureatów nagrody „Przyjazny Brzeg” – praca zbior.; <i>Poradnik dla dzieci – bezpieczeństwo na polskich szlakach wodnych</i>; <i>Polskie mosty widziane z polskich szlaków wodnych – turystyczny przegląd</i>; „<i>Polish Waterways</i>” – wydawnictwo polsko-angielskie opisujące główne polskie szlaki wodne i akweny, będące wprowadzeniem do przyszłego atlasu polskich dróg wodnych i szlaków wodnych; <i>Polska nad Wodą – założenia i elementy</i> (książka).
Działania uzupełniające (seminaria, konkursy, wystawy i inne)	<p>Konferencje – współuczestnictwo:</p> <ul style="list-style-type: none"> „Gospodarcze wykorzystanie Odry i Kanalu Gliwickiego szansą na wzrost innowacyjności przedsiębiorstw regionu” – Opole; „Turystyka wodna w Polsce: wyzwania zrównoważonego rozwoju” – Augustów; „Odra wrocławska: spotkajmy się nad Odrą” – Wrocław; międzynarodowa konferencja naukowo-samorządowa „Rewitalizacja dróg wodnych w Polsce szansą dla gospodarki” – Bydgoszcz; „Turystyka wodna w rozwoju gospodarczym i społecznym Polski – środowiskowa opinia ekspercka dla administracji samorządowej” – Poznań; „Waterfront Forum Szczecin” – Szczecin; „Wisła i Odra, polskie rzeki przyjazne dla ruchu turystycznego: usuwanie przeszkód w wodniackim zagospodarowaniu ich brzegów” – Pszczyna; „Śródlądowa i bałtycka żegluga pasażerska” – Elbląg; konferencja naukowo-samorządowa: „Perspektywy Warszawskiego Węzła Wodnego – Zalew Zegrzyński, Wisła, Narew i Bug” – Serock; „Wisła warszawska – problemy – plany rozwoju” – Warszawa; „Turystyka wodna stymulatorem rozwoju gospodarczego Polski.
Imprezy środowiskowe i oddziałowe	Ogólnopolski Konkurs Plastyczny „Moje najmilsze chwile spędzone nad wodą” – Komisja Środowiskowa ZG PTTK. Udział w realizacji akcji informacyjno-edukacyjnej „Bezpieczna woda”: Ministerstwo Sportu i Turystyki, Ministerstwo Edukacji Narodowej, MSWiA, POT, PTTK, WOPR, Komenda Główna Policji.
Finansowanie	Budżet ZG PTTK, MSiT.

[1]	[2]
Rok 2011	
Akcja	Tworzenie wzorców turystyki rodzinnej (inicjatywa PTTK).
Hasło/przesłanie	„Rok turystyki rodzinnej”.
Cel akcji	Cele projektu: <ul style="list-style-type: none"> – promocja spędzania czasu wolnego przez rodziny w sposób aktywny; – zachęcenie rodzin do wspólnego systematycznego uprawiania turystyki i krajoznawstwa w różnych formach; – kształtowanie prozdrowotnego stylu życia; – popularyzacja krajoznawstwa i „Małych Ojczyzn”; – kształtowanie zachowań proekologicznych, aby zachować teraźniejszość dla przyszłości.
Adresat	W ramach „Roku turystyki rodzinnej” w PTTK zainicjowano wiele działań związanych z turystyką rodzinną. Miały one zarówno charakter praktyczny (np. realizowane konkursy), popularyzatorski (strona internetowa www.rodzina.pttk.pl , publikacje) i naukowy (konferencja popularnonaukowa, publikacja pokonferencyjna). Poprzez ich realizację przekonano się, że jest wiele rodzin, dla których zagospodarowanie czasu wolnego poprzez wspólne wędrowanie, to ciekawe wyzwanie.
Zasięg	Zadanie adresowane zarówno do wielopokoleniowej rodziny, jak i organizatorów imprez dla rodzin, uczelni – 119 miejscowości w 16 województwach.
Imprezy/działania/konferencje/ publikacje centralne	1. Ogólnopolski konkurs „Turystyczna Rodzinka”. 2. Zdobywanie odznak turystyki kwalifikowanej, m.in. „Mama, tata, rower i ja”, „Turysta Senior”, „Dziecięca Odznaka Turystyczna” i inne. 3. Publikacje: <ul style="list-style-type: none"> – poradnik <i>Rodzinnie wędrowanie</i>; – płyta CD „Od dziadziusia do dziadziusia, czyli wędrować każdy może”; – plakaty promujące turystykę rodzinną; – konferencja popularnonaukowa pt. „Turystyka rodzinna a zachowania prospołeczne” z publikacją; – strona internetowa www.rodzina.pttk.pl.
Efekty mierzalne	<ul style="list-style-type: none"> – Ogólnopolski konkurs „Turystyczna Rodzinka” – zgłosiło się 226 rodzin (973 osoby) ze 119 miejscowości (16 województw). – Konferencja popularnonaukowa pt. „Turystyka rodzinna a zachowania prospołeczne” – 100 osób; z publikacją 2000 egz. – Publikacje: <i>Turystyka rodzinna a zachowania prospołeczne</i> – 2000 egz.; poradnik <i>Rodzinnie wędrowanie. Czyli jak wędrować z dzieckiem aby go nie zniechęcić do turystyki</i> – 15 000 egz. – Szkolenie e-lemingowe „Od dziadziusia do dziadziusia, czyli wędrować każdy może” – 10 000 tys. – Płyta CD „Rodzinne wędrowanie” – 10 000 tys. – Konferencja podsumowująca – 200 osób. – Wystawa prac plastycznych i fotograficznych.
Działania uzupełniające (seminaria, konkursy, wystawy i inne)	Zorganizowano dwa konkursy uzupełniające: 1) plastyczny – „Moja rodzina na turystycznym szlaku”; na konkurs wpłynęły 264 prace (I kat. – przedszkola: 37 prac, II kat. – SP: 176 prac, III kat. – gimnazja: 51 prac) z 61 środowisk; 2) fotograficzny – „Nasze rodzinne wędrowanie”, na który wpłynęło ponad 214 prac 52 uczestników z 16 miejscowości.
Imprezy środowiskowe i oddziałowe	Oddziały PTTK zorganizowały łącznie 240 imprez adresowanych do rodzin, w których wzięły udział 31 332 osoby.
Finansowanie	MSiT, budżet ZG PTTK.
Rok 2012	
Akcja	Rowerem przez Polskę (60 lat zorganizowanej turystyki rowerowej – inicjatywa PTTK).
Hasło/przesłanie	„Rok turystyki rowerowej”.
Cel akcji	Celem projektu jest uświadomienie i zwrócenie uwagi na to, że rowerzyści są pełnoprawnymi uczestnikami ruchu drogowego. Poprzez realizację zadania chcemy promować wśród rowerzystów bezpieczną jazdę, zgodną z zasadami ruchu drogowego, jak również zdrowego rozsądku i wyobraźni, natomiast wśród kierowców pojazdów chcemy zwrócić uwagę na uczestników ruchu drogowego, jakimi są rowerzyści. Kolejnym, bardzo istotnym celem projektu jest podniesienie poziomu wiedzy i świadomości społeczeństwa związanej z bezpieczeństwem turystyki rowerowej, ochroną dziedzictwa naturalnego i kulturowego, prozdrowotnej funkcji turystyki i krajoznawstwa na etapie zagospodarowania czasu wolnego.

[1]	[2]
Adresat	Zadanie akcji to kompleksowe działania PTTK ukierunkowane na bezpieczeństwo uprawiania turystyki rowerowej, edukację dzieci, młodzież i ludzi młodych duchem, którzy zaliczają się do coraz liczniejszej grupy Polaków zafascynowanych rowerem jako środkiem komunikacji. Rowery nie tylko daje dużą radość z szybkiego przemieszczania się, ale także stanowi najzdrowszy i najbardziej ekologiczny sposób na poznawanie nie tylko najbliższej okolicy zamieszkania, ale także Polski i Europy.
Zasięg	Zadanie akcji PTTK adresuje do wielopokoleniowego społeczeństwa zainteresowanego bezpiecznym uprawianiem turystyki rowerowej, a także do samorządów odpowiedzialnych za infrastrukturę rowerową, służb drogowych i innych stowarzyszeń i organizacji.
Imprezy/działania/konferencje/publikacje centralne	W ramach projektu zorganizowano dwie ogólnopolskie akcje: 1) „Bezpiecznie na rowerze”, adresowana do ogółu społeczeństwa, oraz 2) „Gmina przyjazna rowerzystom”, adresowana do jednostek samorządowych. Promujemy poznawanie walorów turystyczno-krajoznawczych kraju poprzez zdobywanie Kolarskiej Odznaki Turystycznej. Zostanie wydany poradnik dla początkujących rowerzystów pt. <i>Wybieram rower</i> , a dla rodzin przeprowadzimy warsztaty: „Mama, tata, rower i ja”. Ważnym elementem zadania będzie międzynarodowa konferencja „Europejskie szlaki rowerowe” z udziałem przedstawicieli UECT (Union Europeenne de Cyclo-tourisme – Europejski Związek Turystyki Rowerowej), której trwałym efektem będzie publikacja pokonferencyjna. Projekt zakończony będzie w połowie listopada konferencją podsumowującą wszystkie działania („Turystyka rowerowa w zjednoczonej Europie”), wystawą prac laureatów i wręczeniem certyfikatów gminom przyjaznym rowerzystom.
Efekty mierzalne	<ul style="list-style-type: none"> – Uczestnicy akcji „Bezpiecznie na rowerze” zgłosili się (do 30.05.2012 r.) z 79 środowisk z 70 miejscowości, planuje się 369 imprez dla 24 784 osób. – Osoby zainteresowane zdobywaniem Kolarskiej Odznaki Turystycznej reprezentują 44 środowiska z 42 miast – 5543 osoby. – Konkurs „Turystyczna Rodzinka” – zgłosiło się (do 30.05.2012 r.) 151 rodzin – 667 osób z 91 miejscowości. – Publikacje: <i>Kalendarz imprez rowerowych</i> (5000 egz.), <i>Informator specjalny dla kolarzy</i> (1000 egz.), poradnik <i>Wybieram rower</i> (5000 egz.). – Międzynarodowa konferencja nt. „Turystyka rowerowa w zjednoczonej Europie” – 100 osób. – Publikacja konferencyjna pt. <i>Turystyka rowerowa w zjednoczonej Europie</i>.
Działania uzupełniające (seminaria, konkursy, wystawy i inne)	Zorganizowano dwa ogólnopolskie konkursy: plastyczny i fotograficzny.
Imprezy środowiskowe i oddziałowe	Akcja trwa – meldunki będą zbierane dopiero na koniec listopada.
Finansowanie	MSiT, budżet ZG PTTK.

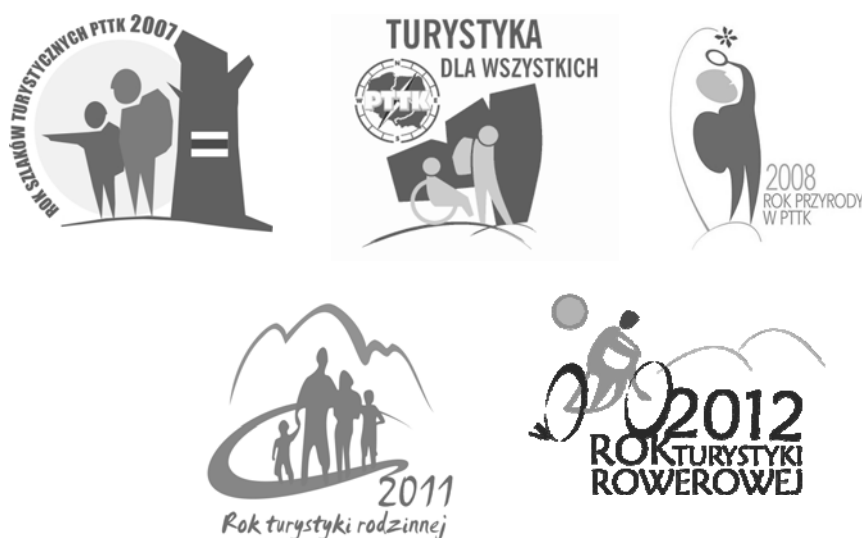
Źródło: Opracowanie autorski na podstawie archiwów projektów (ZG PTTK).

PTTK od kilku lat z powodzeniem przygotowuje wnioski na konkursy ogłaszane przez Ministerstwo Sportu i Turystyki (MSiT) związane z realizacją różnorodnych zadań publicznych. W ostatnich latach MSiT pozytywnie oceniło wnioski i dofinansowało w:

- 2009 r. Rok Dzieci i Młodzieży;
- 2010 r. VI Kongres Krajoznawstwa Polskiego i Rod Turystyki Wodnej;
- 2011 r. Rok Turystyki Rodzinnej;
- 2012 r. Rok Turystyki Rowerowej.

Należałoby tutaj wspomnieć, że Towarzystwo każdego roku składa wiele wniosków na realizację zadań statutowych m.in. do NFOŚiGW, PO FIO, Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (PF RON), ale pomimo ich wysokiej oceny merytorycznej nie udaje się uzyskać

dofinansowania. Powodem jest fakt, że organizacji jest coraz więcej, a środków na ich realizację coraz mniej.

Rys. 1. Logo wybranych akcji realizowanych przez PTTK w latach 2007–2012
Źródło: archiwalia ZG PTTK

Akcje inicjowane przez Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze zestawione w tab. 1 pokazują szerokie spektrum działalności Towarzystwa. Każde z przedsięwzięć (rys. 1) dotyczyło innej sfery działalności, miało inne cele, adresowane było do innej grupy społecznej, a wiele z nich pozostawiło trwałe ślady w postaci publikacji czy funkcjonującej strony internetowej. Ważne rocznice związane z działalnością PTTK stają się też motywem przewodnim akcji, które są realizowane w kolejnych latach, np.:

- rok 2007 to 120 lat od wytyczenia pierwszego szlaku w Polsce – Rok Szlaków Turystycznych i wiele działań nie tylko popularyzatorskich, takich jak akcje „Zanim wyruszysz na szlak” czy „Wędruj z nami”, ale zorganizowano międzynarodową konferencję popularnonaukową „Szlaki turystyczne a przestrzeń turystyczna”;
- rok 2008 podkreślił działania nakierowane na ochronę przyrody (inicjatywa Komisji Ochrony Przyrody działającej przy Zarządzie Głównym PTTK w 100 rocznicę od momentu powstania Komisji Ochrony Osobliwości Przyrody);

- w roku 2009 Rada ds. Turystyki Szkolnej Dzieci i Młodzieży ZG PTTK zainicjowała obchody Roku Dzieci i Młodzieży, podkreślając przypadającą 90. rocznicę zorganizowanej turystyki w szkole;
- w roku 2012 inicjatywy Komisji Turystyki Kolarskiej ZG PTTK w 60-lecie powstania komisji i zainicjowania cyklu imprez rowerowych o charakterze turystycznym – Zarząd Główny PTTK ustanowił ten rok Rokiem Turystyki Rowerowej.

Promocja akcji, czyli budowanie wizerunku PTTK

Zasadniczą sprawą w promocji jest określenie celów, priorytetów i metod jej realizacji. Cele zmierzają do przedstawienia Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego jako:

- stowarzyszenia turystów samodzielnie organizujących turystykę dla siebie i dla innych;
- głównego animatora turystyki aktywnej w Polsce;
- organizacji skupiającej doświadczoną kadrę turystyczno-krajoznawczą;
- gestora ogólnodostępnej i zróżnicowanej bazy turystycznej;
- organizatora „turystyki patriotycznej” z bogatym programem krajoznawczym.

Najważniejszym zadaniem w poszczególnych latach było podporządkowanie wszystkich działań promocyjnych Towarzystwa głównym wydarzeniom – akcjom zaplanowanym w danym roku. Wiele przedsięwzięć przewidywało dla uczestników znaczki okolicznościowe i certyfikaty uczestnictwa (Międzynarodowy Rok Gór, Spotkanie u Źródeł Rzek, Sadzimy Las, Rok Szlaków Turystycznych, Turystyczna Rodzinka). Każdy projekt miał przygotowaną oprawę graficzną, w tym zaprojektowane logo i plakat promujące główną myśl – ideę projektu. Od kilku lat akcje promowane są na targach turystycznych w kraju, na stoisku PTTK, gdzie wystrój stoiska sygnalizuje, jakie działania w danym roku są priorytetowe dla Towarzystwa. Na podkreślenie zasługuje fakt, że poradniki, publikacje, materiały szkoleniowe i płyty CD wydawane w ramach projektów są nieodpłatnie udostępnione na stoisku PTTK wszystkim zainteresowanym tematem czy wybraną dziedziną turystyki. Akcje zaczynają się i kończą konferencjami dla mediów i zainteresowanych instytucji. Bierze w nich udział od 40 do 250 osób. Wspomnieć należy jeszcze o trwałym efekcie projektów – powstających stronach internetowych, które są uzupełnieniem działań pozwalającym zaprezentować

realizowane projekty w znacznie szerszym zakresie niż np. w wydawnictwach drukowanych. Zamieszczane są na nich prace konkursowe, przykłady dobrych praktyk, które jednocześnie traktowane są jako działania ewaluacyjne. Publikacje, szkolenia e-learningowe, materiały popularyzatorskie, które powstają w ramach konkretnej akcji są zamieszczane na stronach internetowych po to, aby mogły z nich skorzystać kolejne osoby zainteresowane.

Zasięg oddziaływania akcji

Działania podejmowane przez PTTK w ramach realizowanych akcji (projektów) kierowane do ogółu społeczeństwa (tab. 2, rys. 2.) zyskują duże zainteresowanie różnych środowisk na terenie całego kraju. Na przykładzie akcji – Rok Szlaków Turystycznych, jednej z pierwszych akcji zrealizowanej przez PTTK ze środków przejściowych Unii Europejskiej⁹, w której wzięło udział prawie 70 000 osób, został pokazany zasięg jej oddziaływania w układzie wojewódzkim (tab. 3, rys. 3). Celem projektu było podniesienie poziomu wiedzy i świadomości społeczeństwa polskiego nt. bezpiecznego korzystania ze szlaków turystycznych. Realizacja projektu wynikała z rozpoznanego wcześniej braku znajomości wśród turystów zasad korzystania ze szlaków oraz odpowiednich działań w tym zakresie adresowanych do tej grupy. Kampania prowadzona była w 16 województwach i skierowana została do Wojewódzkich Porozumień Oddziałów PTTK¹⁰. Do projektu zgłosiło się 88 oddziałów PTTK, które zaplanowały uczestnictwo w nich 65 586 osób z 1852 środowisk (szkoły, koła, kluby, zakłady pracy i inne). Na ogólną liczbę 329 oddziałów działających w Polsce w projekcie wzięło udział 88 z nich, co stanowi 26,7% ogólnej ich liczby. Największa liczba oddziałów reprezentowała województwa: łódzkie (11), dolnośląskie i mazowieckie (po 10) oraz lu-

⁹ Projekt złożony do Instytucji Finansującej – Fundacja „Fundusz Współpracy” w ramach środków przejściowych na lata 2004–2006 na kwotę 52854,11 Euro (wg przeliczenia kursu euro = 208 165,91; z tego dofinansowano 90%, czyli 42 283,29 euro = 165 532,73 zł – pozostała kwota pochodziła z budżetu Zarządu Głównego PTTK).

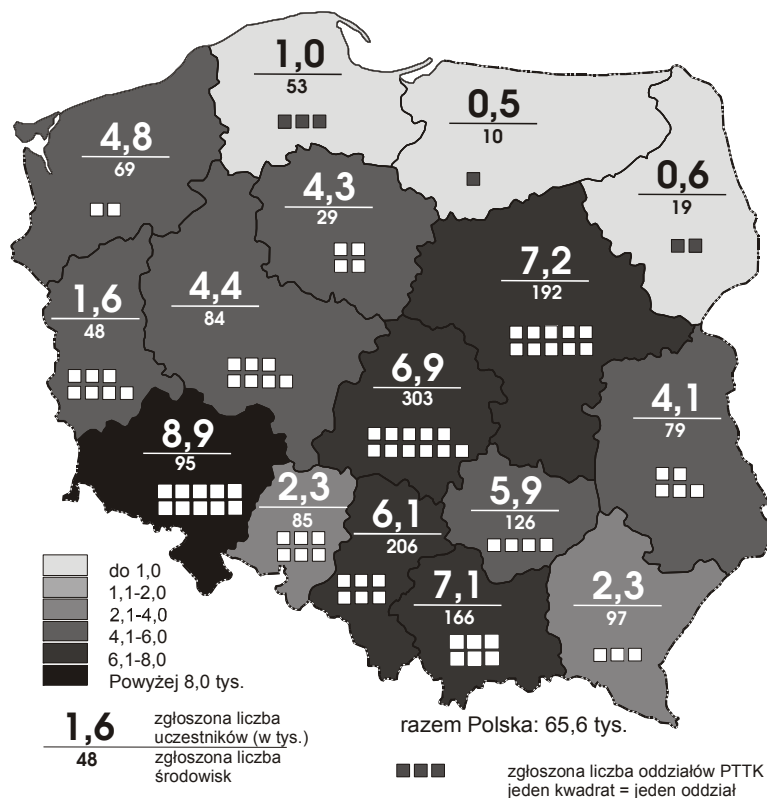
¹⁰ Oddziały mogą tworzyć jednostki regionalne z osobowością prawną lub bez osobowości prawnej. Do zadań jednostek regionalnych tworzonych przez oddziały, mających swoją siedzibę na terenie tego samego województwa, należą w szczególności: reprezentacja PTTK wobec wojewódzkich władz rządowych i samorządowych, urzędów, instytucji i organizacji w granicach udzielonych pełnomocnictw, inspirowanie i inicjowanie i wspomaganie działalności programowej i gospodarczej oddziałów oraz podejmowanie wspólnych przedsięwzięć, integracja i koordynacja działalności oddziałów, udzielenie pomocy oddziałom w realizacji ich zadań statutowych, podejmowanie innych zadań zleconych przez Zarząd Główny lub oddziały (Statut PTTK, 2006, art. 78, s. 35).

buskie (siedem). Najmniej podlaskie (dwa) oraz podkarpackie i pomorskie (po trzy) (tab. 2, rys. 2). Pod względem liczby zgłoszonych uczestników przodowały województwa: dolnośląskie, mazowieckie, małopolskie i śląskie, a najmniejszą liczbę uczestników zanotowano z terenów województw warmińsko-mazurskiego, podlaskiego, pomorskiego i lubuskiego. Największą liczbę środowisk zaangażowanych w realizowany projekt wykazały województwa: łódzkie (śląskie, mazowieckie i świętokrzyskie, najmniej było ich w województwie podlaskim, kujawsko-pomorskim, lubuskim i lubelskim). Pod względem zmobilizowania największej liczby uczestników przez oddziały (licząc średnią przypadającą na jeden oddział zgłoszony z województwa) najlepiej wypadły województwa: zachodniopomorskie (2379 osoby/oddział), świętokrzyskie (1477 osób/oddział) i małopolskie (1183 osoby/oddział). Najslabiej pod tym względem wypadły województwa: lubuskie (228 osób/oddział), podlaskie (298 osób/oddział) i pomorskie (320 osób/oddział). Średnio w Polsce jeden oddział zgłoszony do udziału w projekcie reprezentowało 745 osób.

Tabela 2. Udział Wojewódzkich Porozumień Oddziałów PTTK w projekcie Rok Szlaków Turystycznych

Porozumienie Oddziałów PTTK Województwa	Zgłoszona liczba		
	oddziałów PTTK	uczestników	środowisk (szkoły, kluby, koła)
Dolnośląskiego	10	8 861	95
Kujawsko-pomorskiego	4	4 310	29
Lubelskiego	5	4 092	79
Lubuskiego	7	1 598	48
Łódzkiego	11	6 945	303
Małopolskiego	6	7 100	166
Mazowieckiego	10	7 180	192
Opolskiego	6	2 319	84
Podkarpackiego	3	2 319	97
Podlaskiego	2	597	19
Pomorskiego	3	962	53
Śląskiego	6	6 120	206
Świętokrzyskiego	4	5 910	126
Warmińsko-mazurskiego	1	470	10
Wielkopolskiego	7	4 364	84
Zachodniopomorskiego	2	4 758	69
Razem	88	65 586	1 852

Źródło: opracowanie własne na podstawie zgłoszeń oddziałów do uczestnictwa w realizacji projektu, które wpłynęły do ZG PTTK.

Rys. 2. Udział Wojewódzkich Porozumień Oddziałów PTTK w projekcie Rok Szlaków Turystycznych

Źródło: opracowanie własne na podstawie zgłoszeń oddziałów do uczestnictwa w realizacji projektu, które wpłynęły do ZG PTTK

Od wielu lat na koniec roku sprawozdawczego (31 grudnia każdego roku) Oddziały PTTK sporządzają sprawozdanie (TK-O) ze swojej całorocznej działalności, które składane jest do Głównego Urzędu Statystycznego. W sprawozdaniu tym wartości odnoszące się do turystyki powszechnej i turystyki kwalifikowanej są tymi, które mogłyby posłużyć do zobrazowania zasięgu oddziaływania¹¹ projektu na terenie każdego z województw. Aby móc ocenić aktywność turystyczną całego Towarzystwa w tab. 3 umiesz-

¹¹ „Oddziaływanie” – rodzaj działania, które występuje, gdy dwa lub więcej obiektów ma na siebie jakiś wpływ. Różne nauki używają słowa „oddziaływanie” do różnych celów. W socjologii oddziaływanie jest dynamiczną sekwencją działań społecznych pomiędzy jednostkami (lub grupami), które modyfikują własne akcje i reakcje w stosunku do działań partnerów. Określane są one mianem interakcji społecznych (źródło: wikipedia.pl).

czono dane odnoszące się do turystyki kwalifikowanej i turystyki powszechnej (aktywność turystyczna danego Wojewódzkiego Porozumienia Oddziałów PTTK – zasięg województwa) w 2007 r. Liczbę uczestników biorących udział w akcji porównano z aktywnością turystyczną poszczególnych województw pokazując, jaki był procentowy zasięg projektu w każdym z nich.

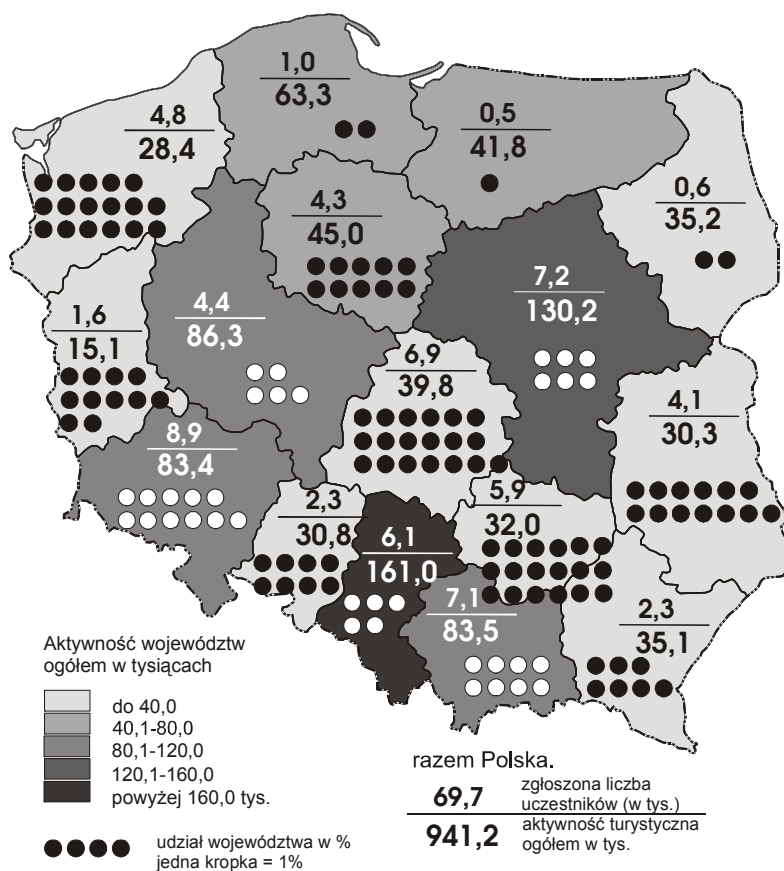
Tabela 3. Aktywność turystyczna Wojewódzkich Porozumień Oddziałów (WPO) PTTK w 2007 r. w projekcie Rok Szlaków Turystycznych (RST)

Porozumienie Oddziałów PTTK Województwa	Aktywność w turystyce		Ogółem aktywność turystyczna WPO PTTK	Aktywność WPO PTTK w projekcie RST	Udział liczby uczestników pro- jektu do ogólnej aktywności tury- stycznej WPO PTTK
	kwalifi- kowanej	pow- szechnej			
Dolnośląskiego	51 909	31 457	83 366	8 861	11
Kujawsko-pomorskiego	34 339	10 642	44 981	4 310	10
Lubelskiego	20 170	10 170	30 340	4 092	13
Lubuskiego	10 201	4 871	15 072	1 598	11
Łódzkiego	32 438	7 331	39 769	6 945	17
Małopolskiego	67 058	16 486	83 544	7 100	8
Mazowieckiego	79 984	50 264	130 248	7 180	6
Opolskiego	21 260	9 529	30 789	2 319	8
Podkarpackiego	17 353	17 759	35 112	2 319	7
Podlaskiego	31 471	3 752	35 223	597	2
Pomorskiego	44 114	19 151	63 265	962	2
Śląskiego	108 110	52 906	161 016	7 915	5
Świętokrzyskiego	19 054	12 942	31 996	5 910	18
Warmińsko-mazurskiego	23 105	18 715	41 820	470	1
Wielkopolskiego	51 011	35 327	86 338	4 364	5
Zachodniopomorskiego	23 826	4 536	28 362	4 758	17
Razem	635 403	305 838	941 241	69 700	7

Źródło: opracowanie własne na podstawie sprawozdania TK-O i dokumentacji projektu.

Jak pokazują dane liczbowe (tab. 3, rys. 3), projekt Rok Szlaków Turystycznych nie zdominował całorocznej działalności Towarzystwa ani działań podejmowanych w poszczególnych województwach. Najaktywniejsze w projekcie były województwa: łódzkie, świętokrzyskie i zachodniopomorskie, gdzie 17–18% osób uczestniczących w zadaniach podejmowanych przez te województwa stanowiły działania związane z projektem. Natomiast najmniejsze zainteresowanie projektem (od 1 do 5%) można było zaobserwować w województwach: podlaskim, pomorskim, śląskim, warmińsko-ma-

zurskim i wielkopolskim. Ważną rolę odgrywały w tym przypadku Wojewódzkie Porozumienia Oddziałów PTTK, które miały za zadanie inspirować oddziały i inne zainteresowane instytucje do podejmowania działań w ramach projektu. Nie w każdym województwie zaangażowanie było jednakowe. Do pozytywnie wyróżniających się pod tym względem należały: mazowieckie i wielkopolskie.

Rys. 3. Uczestnictwo poszczególnych województw w projekcie Rok Szlaków Turystycznych w porównaniu do całorocznej aktywności turystycznej w 2007 r.

Źródło: opracowanie własne autorki

Analizując sprawozdania, jakie wpłynęły do biura projektu można było zauważyć, że najchętniej uczestniczyły w nim małe środowiska, dla których projekt był swoistą podpowiedzią, co w danym roku można zaproponować

lokalnej społeczności. Liczne uczestnictwo szkół pokazuje, jak ważne i cenne tematy (m.in. pod względem edukacyjnym) poruszał projekt. W wielu przypadkach propozycje PTTK wypełniały zajęcia pozalekcyjne proponowane przez szkołę, a ich przesłanie edukacyjne „bezpiecznego wędrowania turystycznymi szlakami” było bardzo dobrze przyjmowane zarówno przez dzieci, młodzież, jak i nauczycieli.

Na przykładzie omówionego projektu widać, że pomimo to, iż jest on jedynie dopełnieniem działalności statutowej, to skierowanie go do ogółu społeczności okazało się sukcesem Towarzystwa, które bazując na doświadczeniach z przeprowadzonych wcześniej działań (w tym o charakterze popularyzatorskim i naukowym) każdego roku podejmuje kolejne, nowe wyzwania, wykorzystujące merytoryczny i kadrowy potencjał PTTK.

Trwałe efekty akcji realizowanych przez PTTK

Trwałym efektem akcji-projektu jest zazwyczaj publikacja pokonferencyjna, będąca swoistym podsumowaniem części działań, która dostarcza wiedzę nie tylko uczelniom wyższym prowadzącym działalność dydaktyczno-naukową w dziedzinie turystyki, ale również organizacjom pozarządowym, ROT-om oraz Regionalnym Pracowniom Krajoznawczym i oddziałom PTTK. Wśród najważniejszych wymienić należy:

- *Szlaki turystyczne a przestrzeń turystyczna* (2007, pod red. P. KULECZKI), zawierająca 27 artykułów w działach: O źródłach i realizacji projektu Rok Szlaków Turystycznych PTTK, Polskie szlaki turystyczne w opracowaniach własnych, Historia i stan współczesny wybranych szlaków turystycznych, Z doświadczeń przyjaciół, W kręgu wymiany doświadczeń.
- *Rola krajoznawstwa i turystyki w życiu osób niepełnosprawnych* (2008, pod red. A. STASIAKA) – 25 artykułów w działach: Turystyka osób niepełnosprawnych w Polsce i za granicą, Turystyka i rekreacja osób niepełnosprawnych w badaniach naukowych, Możliwości uprawiania turystyki kwalifikowanej przez osoby niepełnosprawne, Krajoznawstwo i turystyka drogami kształtowania integracji społecznej, Turystyka bez barier – dobre praktyki.
- *Turystyka zrównowazona i ekoturystyka* (2008, pod red. A. GOTOWT- JEZIORSKIEJ i J. ŚLEDZIŃSKIEJ) – 22 artykuły w działach: Funkcjonowanie turystyki i krajoznawstwa na obszarach chronionych, Nowe kierunki w och-

ronie przyrody, Zrównoważona turystyka – koncepcja, doświadczenia, Podnoszenie świadomości ekologicznej.

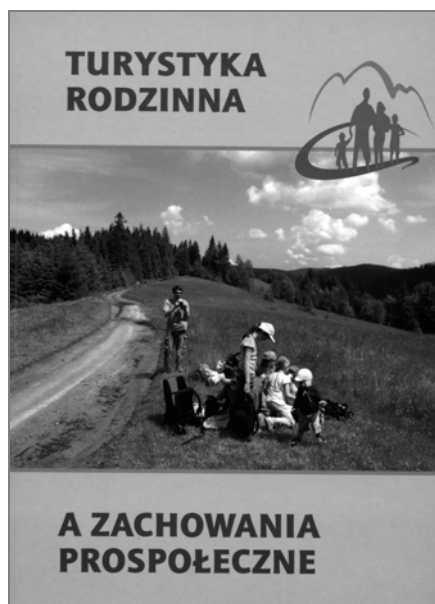
- *Przyroda uczy najpiękniej – poradnik metodyczno-szkoleniowy* (2009, pod red. J. ŚLEDZIŃSKIEJ i A. WIELOCHY) – 14 propozycji edukacji ekologicznej zaprezentowanych przez różnych autorów, w tym sześć dotyczących turystyki osób niepełnosprawnych na obszarach cennych przyrodniczo.
- *O potrzebie krajoznawstwa w edukacji szkolnej* (2009, pod red. K. DENKA, L. DROŻDŻYŃSKIEGO i A. GORDONA) – 18 artykułów popularnonaukowych.
- *Turystyka rodzinna a zachowania prospołeczne* (2011, pod red. J. ŚLEDZIŃSKIEJ i B. WŁODARCZYKA) – 30 artykułów w działach: Turystyka rodzinna – charakterystyka zjawiska, Wychowawcze, edukacyjne i zdrowotne aspekty turystyki rodzinnej, Turystyka rodzinna w regionie, Potencjał i produkty turystyki rodzinnej, Rola i znaczenie PTTK w rozwoju turystyki rodzinnej, Turystyka rodzinna osób niepełnosprawnych (fot. 1).

Ważnymi publikacjami będącymi trwałym śladem zrealizowanych przez PTTK akcji są opracowania o charakterze popularyzatorskim i praktycznym, w tym: poradniki, informatory i materiały szkoleniowe, jak np. z roku:

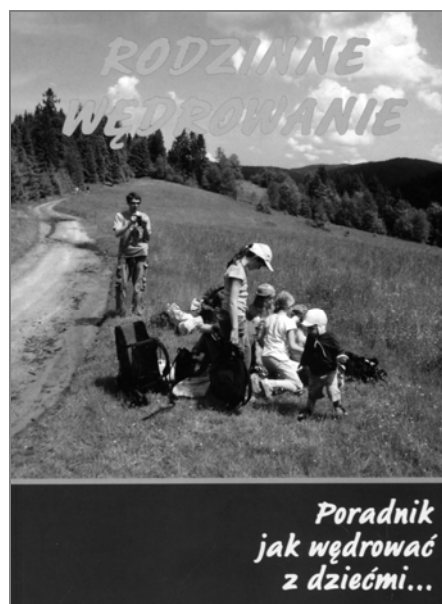
- 2007 – *ABC bezpiecznego wędrowania*,
- 2007 – szkolenie e-learningowe: *Wędruj z nami* (na CD),
- 2008 – *Informator. (Nie)pełnosprawny turysta* – wersja drukowana i na CD,
- 2009 – *ABC turysty przyrodnika*,
- 2009 – szkolenie e-learningowe: *Zostań turystą przyrodnikiem* (na CD),
- 2009 – *Poradnik. Wybieram wędrowanie* (fot. 2),
- 2009 – *Bądź turystą przyrodnikiem*,
- 2011 – szkolenie e-learningowe: *Od dziadziusia do dziadziusia, czyli wędrować każdy może*,
- 2011 – *Poradnik. Rodzinne wędrowanie, czyli jak wędrować z dziećmi, aby ich nie zniechęcić do turystyki*.

Wszystkie te publikacje są dostępne w formie PDF na stronach internetowych akcji, a także na stronie www.pttk.pl/publikacje.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że wszystkie akcje Towarzystwo organizuje dla ogółu społeczeństwa zainteresowanego konkretną formą turystyki, czy też dziedziną aktywności turystycznej. Odkąd istnieje możliwość pozyskiwania w szerszym zakresie środków zewnętrznych akcje są przeprowadzane z dużym rozmachem i wielotorowo. Od roku 2007 każdy projekt miał zarówno aspekt praktyczny (realizowane konkursy, akcje edukacyjno-szkoleniowe), popularyzatorski (strony internetowe, publikacje poradnikowe), jak i naukowy (konferencje popularnonaukowe, publikacje pokonferencyjne).

Fot. 1. Rok Turystyki Rodzinnej (2011) –
okładka monografii naukowej:
Turystyka rodzinna zachowania prospołeczne

Fot. 2. Rok Turystyki Rodzinnej (2011) –
okładka: *Rodzinne wędrowanie. Poradnik.
Jak wędrować z dziećmi...*

Konkluzje

Realizowane od 2007 r. akcje są prowadzone z dużym rozmachem, podejmowanych jest wiele i różnorodnych działań adresowanych do środowisk zainteresowanych m.in. turystyką, krajoznawstwem, ochroną przyrody.

Cele zakładane przez pomysłodawców wpływają na postawy społeczeństwa w zakresie m.in. edukacji na szlakach, ekologicznej, czy też większej otwartości na potrzeby osób niepełnosprawnych.

Pozyskiwane środki umożliwiają dotarcie do liczniejszych grup społecznych, pozwalają wypracować nowe metody działania, pokazują otwartość PTTK na współpracę z innymi instytucjami i osobami niezrzeszonymi w Towarzystwie.

Pierwsza z dofinansowanych ze środków zewnętrznych akcji (Rok Szlaków Turystycznych – 2007) była przedsięwzięciem jednorocznym, jednak doświadczenia nabyte podczas jej realizacji pozwoliły Zarządowi Głównemu

PTTK na wprowadzenie kolejnych, nowych projektów zakrojonych na szerszą skalę niż te, które były realizowane dotychczas.

Ze względu na możliwość wykorzystania zdobytej wiedzy, doświadczenia i zasobów ludzkich celowe było przeprowadzenie podobnych akcji na terenie Polski w kolejnych latach i dla coraz szerszego grona odbiorców.

Sukcesy dotychczasowych przedsięwzięć umacniają pozycję organizacji i pomagają w pozyskiwaniu środków od kolejnych instytucji i sponsorów na następne działania. Wydane w ramach projektów publikacje i materiały służą odbiorcom i wytyczają nowe standardy, np. w korzystaniu ze szlaków turystycznych, obszarów cennych przyrodniczo itd. Pokazują również, jak realizować powszechne prawo do turystyki.

Jak wynika z przeprowadzonych badań ankietowych realizowanych podczas ewaluacji projektów, w większości przypadków występuje konieczność dodruku wydawnictw, co świadczy o zainteresowaniu czytelników i dobrej ich ocenie treści w nich zawartych.

Każda z podejmowanych przez Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze akcji okazała się sukcesem Towarzystwa, bowiem PTTK jest organizacją, której bogaty program działań adresowany jest nie tylko do jej członków, ale także do innych środowisk zainteresowanych krajoznawstwem i turystyką.

BIBLIOGRAFIA

Archiwa projektów PTTK: *Międzynarodowy rok gór* (2002), *Europejski rok osób niepełnosprawnych* (2003), *Spotkania u źródeł rzek* (2003 i 2004), *Rok schronisk górskich PTTK* (2004 i 2005), *Sadzi-my lasy* (2005 i 2006), *Turystyka dla wszystkich* (2006 i 2008), *Poznajemy ojczyznę* (2006), *Rok szlaków turystycznych* (2007), *Edukacja ekologiczna na szlakach turystycznych* (2007), *Edukacja ekologiczna kadry programowej PTTK – Natura 2000* (2007), *Rok przyrody* (2008 i 2009), *Rok dzieci i młodzieży* (2009), *Edukacja ekologiczna kadry programowej PTTK – Natura 2000-II* (2009), *VI Kongres krajoznawstwa polskiego i Rok wody* (2010), *Tworzenie wzorców turystyki rodzinnej* (2011), *Rowerem przez Polskę* (2012).

DĄBROWSKI P., 2009, *ABC turysty przyrodnika*, 2009, Wyd. PTTK „Kraj”, Warszawa.

DENEK K., DROŹDŻYŃSKI L., GORDON A. (red.), 2009, *O potrzebie krajoznawstwa w edukacji szkolnej*, Wyd. PTTK „Kraj”, Warszawa–Poznań.

GOTOWT-JEZIORSKA A., ŚLEDZIŃSKA J. (red.), 2008, *Turystyka zrównoważona i ekoturystyka*, Wyd. PTTK „Kraj”, Warszawa.

Informator. (Nie)pełnosprawny turysta, 2008, Wyd. PTTK „Kraj”, Warszawa, (wersja drukowana i płyta CD).

KAPUŚCIŃSKI J., ZAJĄC M., 2007, *ABC bezpiecznego wędrowania*, ZG PTTK, Warszawa.

KOPALIŃSKI W., 2006, *Podręczny słownik wyrazów obcych*, Oficyna Wydawnicza „Rytm”, Warszawa.

- KULECZKA P. (red.), 2007, *Szlaki turystyczne a przestrzeń turystyczna*, 2007, Wyd. PTTK „Kraj”, Warszawa.
- Od dzidziusia do dziadziusia, czyli wędrować każdy może*, 2011, ZG PTTK, Warszawa, płyta CD (szkolenie e-learningowe).
- PIETRASIŃSKI Z., 1982, *Sam sięgaj do psychologii*, WSP, Warszawa.
- SOBOL E. (red.), 2002, *Nowy słownik języka polskiego*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- STASIAK A. (red.), 2008, *Rola krajoznawstwa i turystyki w życiu osób niepełnosprawnych*, Wyd. PTTK „Kraj”, Warszawa.
- SUSKI P., 2002, *Stowarzyszenia w prawie polskim*, Wyd. Prawnicze „Lexis Nexis”, Warszawa.
- ŚLEDZIŃSKA J., WIELOCHA A. (red.), 2009, *Bądź turystą przyrodnikiem*, Wyd. PTTK „Kraj”, Warszawa.
- ŚLEDZIŃSKA J., WIELOCHA A. (red.), 2009, *Poradnik. Wybieram wędrowanie*, Wyd. PTTK „Kraj”, Warszawa.
- ŚLEDZIŃSKA J., WIELOCHA A. (red.), 2009, *Przyroda uczy najpiękniej – poradnik metodyczno-szkoleniowy*, Wyd. PTTK „Kraj”, Warszawa.
- ŚLEDZIŃSKA J., WIELOCHA A. (red.), 2011, *Poradnik. Rodzinne wędrowanie, czyli jak wędrować z dziećmi, aby ich nie zniechęcić do turystyki.*, Wyd. PTTK „Kraj” Warszawa.
- ŚLEDZIŃSKA J., WŁODARCZYK B. (red.), 2011, *Turystyka rodzinna a zachowania prospołeczne*, Wyd. PTTK „Kraj”, Warszawa.
- Wędruj z nami* 2007, ZG PTTK, Warszawa, płyta CD (szkolenie e-learningowe).
- www.wikipedia.org/wiki/ruch_turystyczny (20.11.2011).
- www.pttk.pl/pttk/przepisy/statut_pttk.pdf (20.11.2011).
- www.wiadomosci.ngo.pl (20.11.2011).
- www.edueko.pttk.pl.
- www.turystykadlawszystkich.pl.
- www.rodzina.pttk.pl.
- www.narowerze.pttk.pl.
- www.cotojest.info(06.2012).
- www.spmp.org.pl.
- www.wikipedia.pl.
- Zostań turystą przyrodnikiem*, 2009, ZG PTTK, Warszawa, płyta CD (szkolenie e-learningowe).